

BARTHA ESZTER

A dologtalan osztálytól a protestáns etikáig

A kapitalizmus szelleme F. Scott Fitzgerald regényeiben

*Hajtok, s a világra semmit sem adok,
A népek az utcán kérdik, ki vagyok;
S ha elsodor egy alakot kerekem,
Semmi, – a kárát megfizetem.
Be jó, ha tele a zsebünk, hej hó!
Be jó, ha tele a zsebünk.¹*

F. Scott Fitzgerald élete és kora

Kevés író életútja azonosult olyan bensőségesen egy egyetemes fontosságú fejezettel Amerika történetében, mint F. Scott Fitzgeraldé. A kortárs közönség szemében Fitzgerald volt a kor egyik, talán legismertebb szöszölője, hőse és szimbóluma a dzsesszkorszaknak, amelynek világtörténeti jelentőségét az adja, hogy ekkor váltja fel a nagyhatalmi politikában a brit hegemoniát az amerikai. Fitzgerald mélységesen tudatában volt ennek a világrendszerben bekövetkezett fordulatnak: „Lehet tréfásan emlegetni New Yorkot mint a kultúra fővárosát, de huszonöt éven belül elfoglalja London helyét. *A kultúra követi a pénzt,*² és az esztéticizmus minden kifinomultsága sem tudja meggátolni a székhelycserét. (Szentséges Úristen! Micsoda metafora!). Mi leszünk az új generáció Rómája, ami ma Anglia” – írta 1921 májusában első európai útjáról Edmund Wilsonnak,

¹ Graham GREENE: *A csendes amerikai*. Európa, Budapest, 1968.

² Kiemelés – B. E.

princetoni barátjának és irodalomkritikusnak, akit később a szellemi lelkiismeretének nevezett. Az az arrogáns elbizakodottság, amelyet olyan szemléletesen ragad meg az író Mr. Washington alakjában az *Akkora gyémánt, mint a Ritz* című novellában, a jelek szerint magától Fitzgeraldtól sem állt olyan távol – még ha igen súlyos árat fizetett is érte. Kora közhangulatának a megragadása és a dzsesszkorszakkal való bensőséges azonosulás elengedhetetlen Fitzgerald írói sikerének megértéséhez, mint ahogyan az 1930-as években bekövetkezett, hasonlóan látványos bukásához is.

A kortárs közönség kezdetben nem véletlenül ünnepelte, később viszont morálisan megtagadta ennek az ellentmondásos történeti korszaknak a hősét. A kritikusok megjegyezték, hogy Fitzgerald fő élményanyaga a saját élete volt, vagyis az amerikai történelem, ahogyan megélte. Ezt maga is így látta. Egy vitában odáig ment, hogy kijelentette mentálisan akkor már súlyosan beteg feleségének, Zeldának: minden közös élményük egyedül az ő alkotói tulajdona.³ A vita hangnemére jellemző, hogy Fitzgerald harmadosztályú balett-táncosnőnek és harmadosztályú írónak nevezte Zeldát, aki az ő asztaláról szedegeti fel a morzsákat, s könyvet ír belőlük. Rá nem jellemző kegyetlensége egy beteg nővel szemben mutatja, mennyire foglalkoztatták életútjának tulajdonjogai, amelyeket művészete alapjának tekintett.

A *Post*-ban 1933 márciusában, megjelent írásában Fitzgerald még őszintébb: „Mi, írók, igen gyakran ismétljük önmagunkat – ez az igazság. Két vagy három igazán nagy élménye van az életünknek, amelyekről azt hisszük, hogy soha senki nem élte még át őket, nem gondolkodott el rajtuk, nem törte össze őket, és nem világosodott meg általuk. Aztán megtanuljuk a szakmát, és elmondjuk ezt a két vagy három történetet – minden alkalommal új köntösben – tízszer, százszor, ameddig csak az emberek meghallgatják.”

Fitzgerald a saját életét mesélte el, amely az 1920-as években tökéletesen rímelt az „amerikai álmra”. Természetesen

³ Idézi Matthew J. BRUCCOLI: *Some Sort of Epic Grandeur: The Life of F. Scott Fitzgerald*. Harcourt Brave Jovanovich Publishers, New York, 1981. 350. p.

nem hiányoznak a kezdeti nehézségek. 1919 júniusában menyasszonya, az elkényeztetett „partiszépség”, Zelda Sayre felbontotta az eljegyzést, mert úgy ítélte meg, a vőlegény nem eléggé partiképes. Fitzgerald úgy reagált, ahogy a világ más táján is reagálnának a fiatal emberek: leitta magát, és felmondta az állását egy reklámügynökségnél, amit nem tudott komolyan venni. Ezek után hazament St. Paulba és átírta a regényét, miután a Charles Scribner’s Sons Kiadó visszadobta. Munkája közben kénytelen volt barátaitól pénz kölcsönkérni kólára és cigarettára, mert szülei nem támogatták ezt a „semmittevést”.

Az *Édentől innen* címmel megjelent kötet egy csapásra meghódította Fitzgeraldnak Amerikát, és innentől kezdve csodagyerekként ünnepelték. A határozatlan lázadás egy gesztusával, ahogyan James E. Miller utalt rá,⁴ Fitzgerald visszahódította Zeldát, és felfedezte az egyetemi ifjúságot, amelynek kultusz-könyve lett a regény.⁵ E helyütt nem tárgyalhatom az amerikai irodalom nagy hagyományát és fiatalságkultuszát; elegendő annyit megjegyezni, hogy Fitzgerald visszatérő témája lett a *fel nőni képtelen fiatalság*. Erről 1920-ban ezt írta: „az előző generációhoz képest sokkal inkább fél a szegénységtől és sokkal inkább isteníti a sikert; felnőtt, s most látja, hogy halott minden isten, hogy megvívta már minden háborút, hogy megrendült minden hit az emberben.” (*Az Édentől innen.*) Az író nagyon is tudatában volt annak, hogy sikerült megragadnia egy aktuális témát. Később így tekintett vissza azokra az évekre, amelyek

⁴ Lásd James E. MILLER: *A Gesture of Indefinite Revolt*. In: Arthur MIZENER (ed.): *F. Scott Fitzgerald. A Collection of Critical Essays*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1963.

⁵ E helyütt nem tárgyalhatom Fitzgeraldnak ezt a korai „bestsellerét”; de annyit érdemes megjegyezni, hogy olyan hagyományt teremtett, amelyből a későbbi amerikai irodalom is jócskán merített. A legismertebb példa talán a *Zabhegyező*, de még Pynchonnak *A 49-es tétel kiáltása* c. klasszikusában is megjelenik a college-élet mint jellem- és jövőformáló erő. *Az amerikai tragédiában* igen erőteljesek az utalások arra, hogy ez – természetesen – csak az uralkodó (tőkés) elit számára fenntartott generációs élmény. A hagyományt mai bestsellerek is sikeresen „alkalmazzák”: gondolok itt *A közösségi háló* c. filmre, amely a Harvard Egyetem miliójét igyekszik szociálisan megragadni (vagy legalábbis annak egyes csoportjait). A film alapjául szolgáló könyv Ben MEZRICH: *Véletlenül milliárdos. Hogyan született a Facebook*.

megalapozták a csodagyerek mítoszát: „Szerzőnk már most nosztalgikus. Kora untatta, elkényeztette, és *több pénz adott neki, mint amennyiről valaha álmodott,*⁶ egyszerűen csak azért, mert megmondta az embereknek, hogy pont úgy érez, mint ők” – írta 1931-ben *A dzsesszkorszak visszhangjaiban*.⁷

Fitzgerald egyik sokat idézett mondása volt, hogy „az amerikai életekben nincsenek második felvonások”. Az ő életében nem így történt. *A nagy Gatsby* érett íróvá avatta a csodagyereket, és megszerezte számára a vezető angolszász irodalmi körök elismerését. T. S. Eliot azt írta róla, hogy a regény az amerikai irodalom első előrelépése Henry James óta.⁸ Emily Wharton hasonló lelkesedéssel üdvözölte *A nagy Gatsbyt*.⁹ Anyagilag azonban a regény nem váltotta be Fitzgerald reményeit. Hozzá kell tennünk: az író a dzsesszkorszak amerikai életszínvonalához igazodott regényeiben is, magánéletében is. Rengeteget utazott, drága hotelekben szállt meg, európai útjai során villákban lakott, első osztályú éttermekbe járt, magas borraivalókat adott (ez egyébként veleszületett nagylelkűségének a jele volt), és általában szerette a pénzt költeni. Ahhoz, hogy ezt megtehesse, olyan lapokban kellett írnia, amelyeket nagy példányszámban vásároltak az emberek.

Pénzszerzés céljából írt novelláit főleg a *The Saturday Evening Post* közölte. Három kiemelkedő művét azonban visszautasította a szórakoztató magazin (*Május 1. New Yorkban, Akkora gyémánt, mint a Ritz és A gazdag fiú*). „Kiábrándító, hogy egy olyan olcsó limonádé, mint »A népszerű lány«, amit egy hét alatt írtam, amikor a babát vártuk, 1500 dollárt hoz, miközben egy igazán eredeti munka, amelyen három hétig és őszinte lelkesedéssel dolgoztam, »A gyémánt az égben«, nem kell senkinek” –

⁶ Kiemelés tőlem. – B. E.

⁷ F. Scott FITZGERALD: Echoes of the Jazz Age. In: Edmund WILSON (ed.): *The Crack-Up*. New Directions Paperbook, New York, 1956. 13.

⁸ T. S. ELIOT: A Letter on *The Great Gatsby*. In: Alfred KAZIN (ed.): *F. Scott Fitzgerald. The Man and His Work*. Collier Books, New York and London, 1966.

⁹ Emily WHARTON: Letter to F. Scott Fitzgerald. In: Ernest LOCKRIDGE (ed.): *Twentieth Century Interpretations of The Great Gatsby*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1968.

panaszkodott az író ügynökének, Harold Obernek.¹⁰ Tanulságos lehet ma is, hogy Fitzgerald azzal magyarázta *A nagy Gatsby* pénzügyi kudarcát, hogy nincs benne fontos női szereplő, és a nők dominálják a piacot.

Amint a fentiek is mutatják, nem igaz az a tézis, hogy Fitzgerald írói tehetségét korrumpálták a szórakoztató magazinok, mint ahogyan az sem, hogy egyedül felesége, Zelda felelős az író költekező életmódjáért, ahogyan Hemingway állította (nem szerette Zeldát).¹¹ Maga Fitzgerald volt az, aki nem óhajtott az irodalmi hírnévért feláldozni az „amerikai” életszínvonalat. Fitzgerald és a pénz kapcsolatát sokan és behatóan elemezték; annyit érdemes itt megjegyezni, hogy a pénz többet és mást jelentett számára, mint pusztán csak az anyagiakat. A felső középosztály életstílusa és az egyéni felemelkedés közötti szoros kapcsolat egyértelműen kiderül Fitzgeraldnak egy 1936-os leveléből, amikor a fiatalon elkényeztetett írónak férfiként anyagi és érzelmi csöddel kellett szembenéznie: „Még közeli barátaim is előálltak olyan különös ötletekkel, hogy küldjem a lányomat állami iskolába, a feleségemet pedig helyezzem el egy állami elmegyógyintézetben.¹² *Nem értik, hogy ez valamit végleg összetörne bennem.*”¹³ Fitzgerald még élete legnehezebb időszakában sem mondott le vindikált tagságáról a felső középosztályban.

Ahogy felemelkedése, úgy bukása is követte a dzsesszkor-szak mozgásának sorsfordító hullámait. A nagy válság nemcsak Fitzgerald olvasótáborának jövedelmét csökkentette, hanem alapjában más témák felé is irányította a közfigyelmet. A gazdasági rendszer súlyos zavarai, a kapitalizmus kiáltó ellentmondásai (gondoljunk csak azokra a riportokra, amelyek bemutatják, hogyan égették fel az eladhatatlan narancshegyeket az éhező amerikaiak szeme láttára, de Irwin Shaw nagy klasz-szikusa, az *Oroszlánkölyök* is találóan bemutatja, hogyan ra-

¹⁰ 1922. február 5. Idézi: Matthew J. BRUCCOLI: *Some Sort of I.* m. 161.

¹¹ Carlos BAKER (ed.): *Ernest Hemingway: Selected Letters, 1917–1961.* Scribners, New York, 1981. 407–409.

¹² Egy ideig reménykedtek abban, hogy Zelda mentális betegsége gyógyítható, de többszöri összeomlás után kiderült, hogy állandó ápolásra szorul.

¹³ Matthew J. BRUCCOLI: *Some Sort of I.* m. 415. Kiemelés tőlem. – B. E.

dikalizálódik a közhangulat, beleértve az erősödő antiszemitizmust) közepette keveseket érdekeltek Fitzgerald elkényeztetett milliomosai, az önelégült társaságbeli szépségek és általában a gazdag emberek világa. A húszas években kialakult, egyébként hamis Fitzgerald-kép vagyonnal és hírnévvel ruházta fel az író; a harmincas években megszilárdult ez a hamis kép, és eltűnt a vagyon és a hírnév.¹⁴

Ahogy a húszas években szokás volt az amerikai „sikersztorival” azonosítani Fitzgerald életét, úgy a harmincas években az író neve egyet jelentett a morális és irodalmi bukással. Meg kell jegyezni: a fiatalságkultuszhoz hasonlóan a puritán (és sokszor erőszakos) moralizálás sem áll távol a nagy amerikai irodalmi hagyománytól. William Troy idézi Fitzgerald jegyzeteiből: „Én a bukás tekintélyével beszélek, Ernest pedig a sikerével. Nem ülhetünk többet egy asztalnál.”¹⁵ Ez azonban nagyon sommás kijelentés. Fitzgerald maga is tudta, hogy az irodalmi világban nemcsak azért bukott meg, mert eladta magát a szórakoztatóiparnak, hanem azért is, mert mindenki a dzsesszkorszakkal azonosította: „Nagyon elegendem van már abból, hogy Scott Fitzgerald legyek, és különben sincs már benne pénz.”¹⁶ Szeretném tudni, hogy az emberek azért olvasnak, mert Scott Fitzgerald vagyok, vagy, ami valószínűbb, éppen ezért nem olvas senki.¹⁷ A levélben az író felvetette, hogy álnéven kíván publikálni.

A második felvonás azonban még hátravolt, és újabb megaláztatásokat tartogatott az egykori csodagyereknek (ami ma is arra figyelmeztethet, hogy milyen törékenyek az amerikai mító-

¹⁴ Lásd Walter B. RIDEOUT: *The Radical Novel in the United States 1900–1954: Some Interrelations of Literature and Society*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1970. 110–116; Willard THORP: *American Writing in the Twentieth Century: Caste and Class in the Novel, 1920–1950*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1960. 118–120.

¹⁵ Idézi William TROY: Scott Fitzgerald – The Authority of Failure. In: Alfred KAZIN (ed.): *F. Scott Fitzgerald: the man and his work*. World Publishing Co., Cleveland, 1951. 194.

¹⁶ Kiemelés tőlem. – B. E.

¹⁷ Letter to Arnold Gingrich. 1940. február 7. Idézi: Andrew TURNBULL (ed.): *The Letters of F. Scott Fitzgerald*. Charles Scribner and Sons, New York, 1963. 599.

szok). *Összeomlás* címmel Fitzgerald publikált három önvallo-
másos esszét, amelyekből kiderül, hogy milyen mélyen átérezte
írói és emberi kudarcát.¹⁸ „Ámde néha a törött tényért is össze
kell ragasztani, és visszatenni a tálalóba, mert szükség lehet rá
a háztartásban. Ételt már többé nem lehet benne melegíteni,
sem a többi tányérral a vendégek elé tenni, de arra még jó lehet,
hogy éjszakára sós kekszvet tegyünk bele, vagy az ételmara-
dékkal együtt a hűtőszekrénybe rakjuk.”¹⁹ Az *Összeomlásban*
és élete utolsó éveiben a lányának írt leveleiben Fitzgerald na-
gyon önkritikusan és őszintén értékeli az életét: „Amit elértem,
azt igen nehéz és fáradságos munkával értem el, és most azt
kívánom, hogy bárcsak *soha*²⁰ ne pihentem vagy nosztalgiaz-
tam volna, hanem azt mondtam volna *A nagy Gatsby* végén:
»Megtaláltam, amit akarok – mostantól ez a legfontosabb. Ez az
azonnali kötelességem – enélkül semmi vagyok.«²¹

Fitzgerald azonban ezúttal nem találta el a közhangulatot.
Barátai nem értették meg az *Összeomlás* önvallomásos stílu-
sát, holott csak tükrözte azt az egyszerű tényt, hogy férfiak-
nak is lehetnek pszichológiai problémáik. A kortárs amerikai
közönség azonban másképp képzelte el a férfiakat, és úgy is
reagált a szokatlanul őszinte esszékre. Köztudomású volt, hogy
alkoholproblémákkal küszködik, mint ahogyan Zelda betegsé-
gét sem lehetett eltitkolni (és ne felejtjük el, hogy Fitzgerald éve-
kig élt együtt az egyre instabilabb állapotba kerülő Zeldával).
John Dos Passos ekképpen fogalmazta meg a „férfiak” érzéseit:
„Szenséges Úristen, ember, amikor az egész világ lángba borul
körülöttünk, akkor van időd ilyesmin siránkozni”²² ... A törté-

¹⁸ A legelső volt az *Összeomlás*, a második a *Törött tányér*, a harmadik az *Óvakodj a kutyától!*

¹⁹ *Törött tányér*. (B. Nagy László fordítása). In: F. Scott FITZGERALD: *Az ólomkristály*. Budapest, Európa, 2012. 549–550.

²⁰ Kiemelés az eredetiben.

²¹ Letter to Frances Scott Fitzgerald. 1940. június 12. Idézi: Andrew TURNBULL (ed.): *The Letters...* I. m. 79.

²² Erdemes John Dos Passos reakcióját összevetni az *Oroszlánkölykökben* ábrázolt amerikai társadalommal. Irwin Shaw nagyon szemléletesen boncolgatja azt a kérdést, mit is jelent férfinak lenni Amerikában. Utal a vidéki és az urbánus Amerika kulturális és gender viszonyainak szembeállítására: míg az urbánus Amerikában megjelenik az olvasottság, a kultúra és egy egyenlőse-

nelem egyik legelátkozottabb pillanatát éljük – ha össze akarsz omlani, csak rajta, de akkor írdál ebből egy remekművet, amire képes vagy, és ne kis morzsákban árusítsd ki magadat Arnold Gingrichnek.”²³ Hemingway még megvetőbb véleménnyel volt az *Összeomlásról*: a gyengeség jelének és szégyenletesnek tartotta egy férfi önfeltárulkozását (ami sokat elmond az amerikai irodalom „macsó” hagyományáról).

Fitzgerald életének kudarca nem maradt „magántulajdon”. Egy bizonyos Michael Mok interjút készített vele a negyvenedik születésnapján, amikor éppen a Grove Park Innben ivott. A *New York Post* 1936. szeptember 25-i számának címlapja messziről hirdette: „Édentől innen/Scott Fitzgerald, 40/Depressziós és súlyosan beteg/Születésnapján bevallja, hogy nem bizik már a sikerben.”²⁴ Ezek után elképzelhetjük a cikk hangnemét; az is kiderül, hogy a celebeknek tartózkodniuk kell attól, hogy részegen mutakozzanak a nyilvánosság előtt, ha nem akarják, hogy megítélje őket az amerikai közvélemény. Mok úgy mutatta be Fitzgeraldot, mint megrögzött alkoholistát, aki úgy nézett ki, mint egy „csúfosan megvert kisgyerek”. A riport végén „rádólt a pultra, és töltött magának még egy italt”. Fitzgeraldot annyira megsebezte a cikk, hogy öngyilkosságot kísérelt meg, egy nagy adag morfiumot vett be. Művészi énje vezekelhetett a szórakoztatóipar közönséges és aljas árulásáért.

Ironikus módon az az író, aki a kortárs közvélemény szemében nyilvánvalóan megbukott, utolsó éveit a hollywoodi filmiparban töltötte el, az MGM stúdióinak dolgozott. A szórakoztatóipar és Fitzgerald ellentmondásos viszonyára jellemző, hogy a kezelhetetlen csodagyereknek Hollywood lett az utolsó inspirációforrása. Az ironia, ami mindig jelen volt munkáiban, teszi igazán emlékezetessé a Pat Hobby-történeteket, amelyekben Fitzgerald „visszafizet” a szórakoztatóiparnak és hű tükröt tart Hollywood belső üressége és az emberi élet iránti tökéletes érzéketlensége

gen és kölcsönös megértésen alapuló férfi–nő kapcsolat, addig vidéken továbbra is a nyers erőszak és az ököljog határozza meg a férfiasságot (ami a nemi viszonyokat is sokban determinálja).

²³ A Letter from John Dos Passos. 1936. október. In: Edmund WILSON (ed.): i. m. 311.

²⁴ Idézi Matthew BRUCCOLI: Some Sort of. i. m. 413.

elé. A szórakoztatóipar mindenből árucikket csinál, miközben természetesen esze ágában sincs megfizetni az embereknek a munkát. Hollywood azonban nemcsak a munkát zsákmányolja ki, hanem emberileg is kiüresíti a munkást. Gondolhatunk itt Pasolini *Salò avagy Szodoma százhusz napja* című filmjére, amely végletesen negatív utópia a kommodifikációról, amit a rendező maga is hangsúlyozott.²⁵ Fitzgerald nem megy el ideig; ő kevésbé végletes, de annál ironikusabb képet fest főhőséről, egy állástalan íróról, akinek minden vágya, hogy a filmiparban boldoguljon, de csak a bohóc szerepéig jut el. Az irónia felnagyítja a szakadékot a vágyott nagyság és a megtapasztalt valóság között: „Mi a baj, kiskomám? Sokat ittunk?» «Fenét – tiltakozott Pat. – Felvételem volt délután. Elég piszkosság, hogy elmentek, engem meg itt hagytak ebben a rohadt gödörben.» «Biztosan itt felejtették a nagy izgalomban.» «Hogyhogy itt felejtettek? Én voltam izgalomban. Ha nem hiszi, tapogassa meg, mi van rajtam!»... Pat dühöngött, de valójában hallatlan büszkeség dagasztotta a keblét. Most végre megint valaki volt... Valaki, annyi évi mellőzés után.»²⁶ A történetben a bohóc leveszi a maszkját, és a fogyasztó nem biztos, hogy örül, ha belenéz ebbe a tükörbe. A *Salónál* persze sokkal emberségesebb, de a mindent kommodifikáló iparral és rendszerrel szemben a kritika azért megjelenik.

Fitzgerald 1940 decemberében halt meg szívrohamban, Hollywoodban írt regénye, *Az utolsó cézár* befejezetlen maradt. A második világháború utáni Fitzgerald-renchánzsot és elhelyezését az amerikai irodalmi kánonban itt most nem részletezhetem.²⁷ Egy összefüggésre szeretném felhívni a figyelmet, amely a szakirodalomban kevés figyelmet kapott: Fitzgerald életét és munkásságát – noha soha nem jutott el a társadalomkritika olyan fokára, mint Steinbeck, Dreiser vagy Irwin Shaw – valójában két olyan ellentétes eszme- és még inkább értékrend-

²⁵ Nico NALDINI: *Pasolini élete*. Európa, Budapest, 2010. 429–435.

²⁶ „Pat Hobby mindent megtesz” (Árkos Antal fordítása.) F. Scott FITZGERALD: *Az ólomkristály*. 653.

²⁷ Ehhez lásd BARTHA Eszter: *The world of the leisure class: A study of the age and fiction of F. Scott Fitzgerald*. Eötvös Loránd University, MA thesis, 2001. Kézirat.

szer határozta meg, amelyekkel a korszak nagy szociológusai a kapitalizmus két eltérő korszakát azonosították.²⁸ Kiemelem Thorstein Veblen *A dologtalan osztály elmélete* című munkáját és Max Weber *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* c. klasszikusát. Az alábbiakban röviden vázolom azokat a gondolatokat, amelyek mentén elemezni szeretném *A nagy Gatsbyt* és az *Éj szelíd trónját*. Elemzésemben csak a szociológiai aspektusokra, azokon belül is arra a kérdésre koncentrálok, hogyan jeleníti meg Fitzgerald a kapitalista rendszer működésének régi-új etikáját, és mit jelent az emberi sorsokra és kapcsolatokra nézve ez a fordulat.²⁹

A dologtalan osztály és a protestáns etika

Még Amerikába sem lehet mindenki híres, és ahogyan sok mai hős példájából láthatjuk, a tudományos karrier nagyban rontja a lehetőségeket.³⁰ Thorstein Veblen, *A dologtalan osztály elmélete* című szociológiai munka (1904)³¹ szerzője életében egyáltalán nem vált ismertté. Más művei (*Imperial Germany and the Industrial Revolution* 1915, *The Higher Learning in America* 1918, *The Engineers and the Price System* 1921) sem keltették fel a kortársak figyelmét; miután nem sikerült állandó akadémiai álláshoz jutnia, Veblen felhagyott a tudományos munkával, és a farmján gazdálkodott tovább.

²⁸ Lásd ehhez Malcolm Cowley tanulmányát: Fitzgerald – The Romance of Money. In: *A Second Flowering. Works and Days of the Lost Generation*. The Viking Press, New York, 1973. 19–47.

²⁹ Itt érdemes megjegyezni, hogy E. L. Doctorow nem a dzsesszkorszakra, hanem a 20. század első két évtizedére teszi az amerikai „ártatlanság” elvesztését (*Ragtime*). A kapitalizmus természetesen soha nem volt „ártatlan”: a *Tamás bátya kunyhója* nagyon korai ábrázolása a rabszolgatartó társadalom kegyetlenségének és erőszakának, az *Elfújta a szélből* pedig az is kiderül, hogy a szembenálló amerikai fehérek egymást (és egymás asszonyait, lányait, sőt állatait) sem kímélték.

³⁰ A média előszeretettel reklámozza azokat a „született” tehetségeket, akik sose fejezték be az egyetemet, és ez nemcsak a színészi pályára igaz (Brad Pitt, Johnny Depp), hanem az informatikai forradalom számos hősére is (Steve Jobs, Bill Gates, Mark Zuckerberg).

³¹ Thorstein VEBLEN: *A dologtalan osztály elmélete*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1975.

Nem célom Veblen munkájának kritikai értékelése; mindössze néhány olyan gondolat felvázolására vállalkozom, amelyeket felhasználok a két regény elemzésénél.³² A *dologtalan osztály elméletében* Veblen igen precízen és világosan megfogalmazza a fogyasztás etikáját. Míg Max Weber a protestáns etikával kapcsolja össze a kapitalizmus születését,³³ Veblen egy új korszakot elemez, amelynek hívószavai a fogyasztás, nem a megtakarítás, a pénz költsége, nem a tőkefelhalmozás, és a pazarlás, nem pedig a javak megőrzése és tartogatása. Veblen ennek az etikának a legjellegzetesebb képviselőit a dologtalan osztály tagjaiban véli megtalálni. A *dologtalan osztály elmélete* sok tekintetben találóan világítja meg Fitzgerald viszonyát a pénzhez és a dologtalan élethez általában. Noha Weber a kapitalizmus egy korábbi szakaszát vizsgálta (és jegyezzük meg, hogy Veblen is Fitzgerald írói sikerei előtt két évtizeddel fogalmazta meg téziseit),³⁴ Veblen elméletét ismertetem részletesen, mert azt szeretném megmutatni, hogy Fitzgerald mind művészetében, mind pedig a saját életében *ellenkező* utat járt be: a kapitalizmus „megromlott” szellemétől vissza akart jutni a munka etikájáig, és emellett olyan, szociológiailag és emberileg érzékeny bírálókat adta a fogyasztói kapitalizmus kibontakozásának, amelyet ma is érvényesnek tekinthetünk.³⁵

Veblen a korban megszokott evolúciós logikával fejt ki a dologtalan osztály intézményének kialakulását.³⁶ Az osztály

³² Veblenhez lásd magyarul Somlai Péter előszavát. Uo. 7–28.

³³ Max WEBER: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Gondolat, Budapest, 1982.

³⁴ Érdemes utalni arra, hogy Karl Marx a kapitalizmus túltermelési válságait is behatóan elemezte, míg a nagy gazdasági válságra a kortársak többsége nem volt felkészülve.

³⁵ Mint közismert, Weber klasszikus műve a protestáns vallási tanításban, az individualizáció eszményítésében, és ami talán a legfontosabb, a munka etikájában gyökereztetni a kapitalizmus mint rendszer kialakulását. Ez az etika esik aztán áldozatul a kapitalizmus következő szakaszának, amit Veblen fejt ki részletesen. Hangsúlyozom, hogy amikor kapcsolatról beszélek, nem Fitzgerald olvasmányaira gondolok – valószínűtlen, hogy ismert volna a fenti két művet. Nem is a vallási hovatartozásról van szó – Fitzgerald maga egyébként katolikus volt. Az írónak a munkához való viszonyát állítom párhuzamba a weberi protestáns etikával.

³⁶ Thorstein VEBLÉN: i. m. 30–57.

felemelkedése bizonyos történeti előfeltételekhez kötött: munkamegosztás, differenciálódás és specializáció, a termelőerők fejlődése. Veblen szerint a dologtalan osztály elődeinek tulajdonsága a vitézség és a hősiesség, de nem a romantikus, hanem a barbár értelemben, mert a barbár korban a „hősök” más emberek (eleinte nők) megszerzésével mentesítik magukat a munka alól. Veblen egyenesen odáig megy, hogy azt mondja: a tulajdon fogalma a nők eltulajdonításából kiindulva terjed ki más dolgokra és személyekre (rabszolgák).³⁷ Ennél fontosabb következtetése, hogy a dologtalan osztály kialakulását a *magántulajdon* intézményében gyökerezteti.

A termelőerők fejlődése, a magántulajdon kiterjedése és a pénzkultúra megalapozza a dologtalan osztály megszilárdulását és belső differenciálódását. A kapitalista társadalom jóval finomabb eszközökkel váltja ki az „alantas” munkát, mint a barbár kor rabszolgotartó urai. Veblen hangsúlyozza: a jobb javak fogyasztása – és persze a dologtalanság (pontosabban az alantas munkáktól való tartózkodás) – rendszerint a dologtalan osztály kiváltsága.³⁸ A dologtalanság és a hivalkodó fogyasztás így nem elsősorban egyéni jellemző, inkább *a társadalmi státus* kifejezésére szolgál.

„Az értékes javak hivalkodó fogyasztása a dologtalan úriember számára a tiszteletreméltóság eszköze”³⁹ – mondja Veblen, és itt máris rátapint egy olyan jelenségre, amit társadalmi kontrollnak avagy egyszerűen társadalmiságnak is hívhatunk.⁴⁰ A fizikai munkát nem pusztán azért szégyellik a dologtalan osztály tagjai, mert lusták, elszoktak a munkától, vagy nem tanították meg őket dolgozni stb. (bár esetenként ez is igaz lehet).

³⁷ Uo. 48. – Ezzel egyébként a római fennhatóság alá került germánok szokásai alapján vitatkozhatunk: ott ugyanis éppen azért áll a férfi katonának, hogy megteremtse a házasság anyagi alapját. A kölni Römisch-Germanisches Museumban kiállított germán sírkövek alapján arra lehet következtetni, hogy a kései házasság jellemző volt – legalábbis a római hadseregben szolgáló „barbár” fiatalokra (sok elesett férfinak a szülők állítottak síremléket).

³⁸ Uo. 87.

³⁹ Uo. 89.

⁴⁰ Lásd SOMLAI Péter: Társ-a-dalom. Változatok a „társadalom” jelentésére Maurice Halbwachs munkájának ürügyén. In: *Uó: Társas és társadalmi. Válogatott tanulmányok*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008. 51–57.

Pontosan arról van szó, hogy ez a munka megszegényítő, *tehát* gyakorlásával el lehet veszteni a kiváltságosok klubjának tagságát – teljesen függetlenül attól, hogy valaki egyébként szívesen dolgozna úgy, mint a hétköznapi emberek. Veblen szerint minden olyan tevékenység, amely nem hajt közvetlen hasznot (viszont pénz- és időigényes) megfelel a hivalkodó fogyasztás kategóriájának: idetartozik a jólneveltség, a jó modor, a költséges ételek és italok fogyasztása, az excentrikus divatok, a ritkaságok gyűjtése, a holt nyelvek tanulása vagy éppen a versenyistállók.⁴¹ A felsorolt tevékenységek mind a hivalkodó dologtalanság imázsát erősítik, pontosabban azt demonstrálják, hogy gyakorlóik mind az idő, mind pedig a pénz pazarlását megengedhetik maguknak.

Már rafináltabb fogalom a dologtalan osztály belső differenciálódására utaló *kiegészítő vagy másodlagos dologtalan osztály*, amelynek feladata a „helyettesítő dologtalanság” az elsődleges vagy megengedett dologtalan osztály jó hírnevének javára.⁴² Veblen szerint a feleségek és a szolgák dologtalansága és tanultsága az úr státusát hivatott demonstrálni: ő azt is megengedheti magának, hogy megvásárolja közvetlen környezetének idejét és megfelelő képzését is.⁴³ Veblen ehhez hozzáteszi: ezért sok középosztálybeli család akkor is ragaszkodik a feleség „dologtalanságának” fenntartásához, amikor ez anyagilag egyre súlyosabb terhet ró a családfőre. (Hiszen a dolgozó feleség az ő státusát veszélyeztetné!)⁴⁴

Fontosnak tartom itt Veblennek azt a gondolatát, hogy egy adott társadalom (pontosabban társadalmi berendezkedés) szabja meg, tagjai milyen tevékenységet tekintenek megszegényítőnek, és döntően ez, nem pedig kulturális-rasszista jegyek alakítanak ki egy társadalmi hierarchiát (és munkamegosztást). Vessük össze az amerikai dologtalan osztályt a szovjet hőskorszakban propagált munkáshősökkel! Milyen is az ideá-

⁴¹ Uo. 65–66.; 140–146. – Ezek után már értjük, hogy miért van akkora tandíj az angolszász magánegyetemen.

⁴² Uo. 77.

⁴³ Uo. 77–83.

⁴⁴ Uo. 146–147.

lis szocialista ember? Éppen ellentéte a Veblen által leírt ideálnak: a dologtalanságot mélyen megveti és messze elkerüli, nem tart személyes szolgálatára embereket, párkapcsolatában teljes emancipációra törekszik (a feleség is dolgozik), fogyasztásában igénytelen, visszafogott („szerény ingkabát és vászon-aktatás-ka. A társadalmi munkás hétköznapi öltözéke”⁴⁵ – jegyzi meg a zseniális Ilf–Petrov szerzőpáros).⁴⁶ Ezt az ideált legalább annyian követték a sztálini Szovjetunióban, mint a dologtalan osztályát Fitzgerald Amerikájában – hiszen Fitzgerald írói közönségsikerét éppen annak köszönhette, hogy azt fejezte ki, amit a közönség maga is gondolt.

A kétfajta értékrendszer szembeállítására nagyon nyilvánvaló Ilf–Petrov *Tizenkét szék*, illetve *Aranyborjú* című klasszikusai-ban. A két regény főhőse, Osztap Bender nem hajlandó elfogadni a szocializmus törvényeit; amikor azonban számos kaland árán megszerzi azt a vagyont, amitől azt reméli, hogy „megszabadítja” őt a társadalomtól (és az alantas munkától), rá kell jönnie, hogy az új, szovjet társadalomban pusztán azért, mert van pénze, senki nem értékeli, sőt, a pénzhajhászás közben a szeretett nőt, Zoját is elveszti, aki férjhez megy egy egyszerű mérnökhöz, akivel közösen étkeznek (drága éttermek helyett) a menzán. Egy másik tárcájukban arról írnak, hogyan értékelődik le a kereskedelem (és általában a szolgáltatóipar) az új, szocialista társadalomban (*A mihaszna fráter*). Ennek hátrányai jól ismertek a tervgazdaság kritikájából; a társadalom azonban annyiban valóban követte a „leértékelődést”, hogy 1989-ben (és még egy darabig utána is) többségben voltak a nők a kelet-európai bankszektorban (legalábbis az alsó- és középszinteken). Ez később – a szektor felértékelődésével – megváltozott, és tömege-sen tértek vissza a szakmába a férfiak.⁴⁷

⁴⁵ Érdemes megjegyezni, hogy az amerikai polgárháborús években egyik féltekén sem volt rózsás a lakosság helyzete. Oroszországban az 1920-as évek nyomorát az elveszített első világháború és a polgárháború együtt is fokozták.

⁴⁶ ILF–PETROV: Ich bin tetőtől talpig. In: Uók: *Hogyan született Robinson?* Vidám könyvek. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1958.

⁴⁷ Nigel SWAIN: Posztiszocialista kapitalizmus. In: BARTHA Eszter–VARGA Zsuzsanna (szerk.): *Határon túl. Tanulmánykötet Mark Pittaway (1971–2010) emlékére*. L'Harmattan, Budapest, 2012. 388–413.

Veblen természetesen nem foglalkozott más társadalmakkal; ő arra a kérdésre keresett választ, hogy mi módon őrzi meg legitimitását és uralmát a dologtalan osztály Amerikában és Angliában. Ezt ő a középosztály konzervativizmusával magyarázta (ti. a dologtalan osztály „természetes” joga a társadalmi tiszteletreméltóság ismérveinek kijelölése).⁴⁸ Kulcsérv itt, hogy a dologtalan osztály úgy jelenik meg, mint a társadalmi rend és társadalmi biztonság fő letéteményese (ezért pusztulása a társadalom egészét döntené káoszba és általános háborúba, amihez az angolszász populáris fantázia a fékevesztett terror és értelmetlen erőszak, egy új barbarizmus mentális képeit tár-sítja).⁴⁹

A hivalkodó fogyasztás és dologtalanság másodlagos jelentőségét akkor értjük meg igazán, ha úgy gondolunk a dologtalan osztályra, mint kvázi papi kasztra – legalábbis funkcionális értelemben. Nem is osztályt, hanem a Weber által leírt kasztot kell értenünk leginkább a dologtalan osztályon. Tagjai nemcsak a saját státusukért felelősek; az egész kaszt becsülete forog kockán, ha egyikük a szabályoktól eltérően viselkedik. A bordélyházak látogatása „befért” a kortárs úri középosztály moráljába; az azonban Fitzgeraldnak is lelki törést okozott, hogy Zeldával, akit a menyasszonyának és nem alkalmi partnerének tekintett, a házasság előtt is volt viszonya. Még árulkodóbb a *Május 1. New Yorkban* (1920) című novellája, amely egyébként ma is „élő” és kifejező műremek. Miközben Kafka az elidegenedés közép-európai élményét fogalmazza meg zseniálisan, Fitzgerald – egy másik társadalmi kontextusban – ráérez az amerikai álom ürességére, embertelenségére és lényegi hazugságára is.⁵⁰ És mégsem tud „végérvényesen” szakítani az

⁴⁸ Thorstein VEBLÉN: i. m. 188–190.; 215–225.

⁴⁹ Ez a felfogás tükröződik a bolsevik forradalomról Orlando FIGES könyvében. *A People's Tragedy: A History of the Russian Revolution*. Viking, New York, 1997. – A könyvben olyan kis „színeseket” olvashatunk, mint a jobbágyaival mindig jólelkűen bánó úrhölgy kiskutyáját (és utána a védtelen, idős asszonyt) lemészároló kommunista banditák, akik a hölgyet védő hű szolgálkkal is leszámolnak, és persze az erőszak általános tobzódása, amiért a szerző elsősorban a bolsevik „terroristákat” hibáztatja.

⁵⁰ „Később egy lift vitte őket az ég felé. – Hányadik emeletre, kérem? – érdeklődött a liftes. – Akármelyikre – felet Be úr. – A legfelsőre – szolt Ki úr. – Ez

áloommal. Ez adja *A nagy Gatsby* valódi drámai erejét. Gender szempontból azonban Fitzgerald is kora gyermeke marad. Az esztétikum ugyanis nagyon szorosan összefügg a társadalmi státussal. A *Május 1. New Yorkban* főszereplője egy lecsúszott középosztálybeli fiú, akinek végső „lezülését” az bizonyítja, hogy munkáslány kedvese van. Jewel, a munkáslány hiába szereti önzetlenül Gordont, csak pusztulást hozhat a fiúra.⁵¹ Fitzgerald itt pontosan követi a vebleni logikát: az alsóbb osztályok tagjaitól nem várható el, hogy felelősséggel és méltósággal cselekedjenek; az egyik (egy zsidó kommunista) a forradalom mellett szónokol, és bujtogatja a tömeget, mire egy másik, társadalmilag hasonszórú megveri. A munkáslányok olcsó és rikító ruhákban kellek magukat, miközben vedelik a Coca Colát. Ez még „belefér” a normális New York-i utcaképbe, mondhatni, ez a dolgok természetes rendje. Ami megbolygatja a világ rendjét, az az, hogy a dologtalan osztály tagjai is züllenek: Gordon egyre többet iszik, és összeadja magát a munkásosztállyal, miközben pénzt kéreget a barátaitól. Az úrilány Edith bátyja beáll szocialistának, maga Edith pedig cinikus, olcsó nőnek bizonyul, akit a saját maga szépségén kívül semmi nem foglalkoztat igazán: „Milyen törekeny is a szerelem! – gondolta magában. – De az emlékeket talán megőrizzük, valami megmarad az ajkunk ízén, mint mondani szokás. A megtapasztalt érzéseket, a szerelem új szavait megtartogatjuk új szerelmesünknek.”⁵² Ezek az emberek azzal árulják el az osztályukat, hogy nem tudnak tiszteletreméltóan és felelősséggel viselkedni; az viszont fel sem merül Fitzgeraldnál, hogy az alsóbb osztályok játsszák el a kiváltsá-

a legfelső – mondta a liftes. – Akkor vigyen egy másikra – mondta Ki úr. – Magasabbra – mondta Be úr. – Az égbe – tódította Ki úr.” (Fordította: B. Nagy László). Magyarul nehéz jól visszaadni a Mr. In és a Mr. Out jelentését. Az „in „ és „out” itt a társadalmi tagságra is vonatkozik. Talán szerencsésebb lett volna a Benn és Kinn fordítás, és meg lehetett volna őrizni a misztert.

⁵¹ „Arra bezzeg nem voltál beteg, hogy idegyere, és a körödbeliekkel egész jól elszórakozzál. Azt mondtad, délután találkozunk, együtt vacsorázunk, és valami pénz is lesz számomra. Még annyi fáradságot sem vettél, hogy telefonálj. – Nem tudtam pénzt szerezni. – Hát nem megmondtam már, hogy a pénz nem számít? Én rád voltam kíváncsi, Gordon, de te nyilván valaki másra akadtál.” (*Május 1. New Yorkban*).

⁵² B. Nagy László fordítása.

gosoknak fenntartott szerepet. Így lesz Jewel önzetlen szerelme a végső szög Gordon koporsójában: „tiszteességesebb”, ha a fiú meghal, mint ha elvesz egy munkáslányt. A részeg urak közönségsége alkalmatlanságuk bizonyítéka; a munkásosztálynak viszont ez a „természetes” állapota.⁵³

Veblent olvasva érthetővé válik Gordon öngyilkossága. A fiú méltatlannak bizonyult arra a kiváltságos szerepre, amely születése jogán megillette. Kasztja lényegében már kiteszította; tulajdonképpen mindegy is, hogy elveszi-e a munkáslányt. A fiú számára viszont a halál is jobb annál, hogysen új életet kezdjen egy munkásközösségben. Érdekes, hogy Fitzgerald – talán tudatosan – csak azzal a világgal foglalkozik, amelyet ismer; fel sem merül benne, hogy a munkások esetleg nem fogadták volna szívesen (vagy egyáltalán be se fogadták volna) a semmihez nem értő, „dologtalan” úrifiút. Ilyen integrációról szó se lehet: a fiú előtt az egyetlen kiút az öngyilkosság, ami érthető, ha figyelembe vesszük, hogyan képzei el Fitzgerald a „szegények” világát: durvaság, közönségség, verekedés, szellemi tompaság, az elemi ösztönök zabolátlan követése. („Aznap este kilenc tájt két emberszabású lény lépett ki a Hatodik Avenue valamelyik olcsó étterméből. Girhesek és visszataszítóak voltak, tekintetükben még csak nem is pislákol az értelem, de még az állati egészség sem színezte arcukat, mely legalább életszerű; testüket sokáig tetvek gyötörték, dideregtek, és éhesek voltak egy különös ország koszos fővárosában, szegények és társtalanok, szülőföldjüktől elszakadtak, ide-oda hányódtak, mint az uszadék fa, s hányódnak is mindhalálig.”)⁵⁴ A középosztály előszeretettel azonosította a szegénységet az erkölcsi hanyatlással és az általános lezülléssel – hiszen éppen ez legitimálta a dologtalan osz-

⁵³ Theodore Dreiser sokkal kritikusabban szemléli az amerikai gazdagok világát, mint Fitzgerald (*Amerikai tragédia*, *Carrie drágám*), de nála is hangsúlyos elem, hogy a felfelé törekvő fiút mindenhol kitagadják, ha megtudják, hogy összeadta magát egy munkáslánnyal, mint ahogyan az sem merül fel, hogy a vénlánynak számító, csúnyácska Myra (Clyde gazdag unokatestvére) lejjebb adja az igényeit, és hozzámenjen egy olyan férfihez, aki nem tartozik bele a lycurgusi jó társaságba, ahol családja vezető szerepet játszik.

⁵⁴ B. Nagy László fordítása.

tály uralmát, amely arra hivatott, hogy őrködjön a civilizációs értékek felett.⁵⁵

A vebleni elmélet itt ismét alkalmazható a sztálini Szovjetunióra. A kommunisták hasonlóképpen kasztnak tartották magukat – igaz, a tagságot nem a születés jogához kötötték. Az „élcsapat” ezt szemléletesen kifejezi. A kinzások mellett egyébként ez is magyarázhatja, hogy sokan beismertek olyan bűnököt, amelyeket sose követtek el – ha úgy érezték, hogy a párt érdeke megköveteli ezt az áldozatot. És sokan kommunisták, vagy legalábbis baloldaliak maradtak a lágerben vagy börtönben eltöltött hosszú évek ellenére is.⁵⁶

Fitzgerald természetesen a dologtalan osztállyal azonosította magát. Pontosabban szólva: ennek az osztálynak a lelkiismeretét igyekezett megszólaltatni. Áruklodó az a bibliai idézet, amellyel befejezi az *Összeomlást*: „Ti vagytok az életnek savai. Ha pedig a só megízetlenül, mivel izesítik az életet?”⁵⁷ Fitzgerald nagy novelláinak hősei méltatlanok kiváltságos helyzetükre: fe-

⁵⁵ Itt nagyon tetten érhető az angolszász társadalmi-kulturális örökség. Gondoljunk csak Charles Dickens műveire (elsősorban a *Twist Olivérre*!) A kis Olivér születése jogán emelkedik az alvilági figurák és kicsinyes bűnözők fölé (a gyermekprostitúcióra nagyon szemérmes utalások vannak, de azért sejthető, hogy az is része az alvilági „üzleteknek”). Dickensnél is megjelenik ugyan az az előremutató gondolat, hogy ez az alvilági társaság is képes összetartásra, szolidaritásra – egyébként még bizonyos morális értékek tiszteletére is, hiszen a Nancyt brutálisan meggyilkoló Sikes-ot alvilági cimborái is megtagadják. Ugyanakkor egészében hasonló mentális képzetek kísérik a szegények világát, mint Fitzgeraldnál – szenny, piszok, tetvek, betegségek, alkoholizmus, idegbaj, teljes fizikai és lelki lezúllás. Olivér édesanyjának erkölcsi „bukását” szükségszerűen követi a családból/klánból/kasztból való kirekesztés és a fizikai büntetés, míg Nancy a saját bukását nem Faginnak (vagy nem egyedül neki) köszönheti: ha dologházban nő fel, akkor sem számíthatott volna sokkal fényesebb életre vagy egy jobb házasságra.

⁵⁶ Ribakov nagyszerűen megérti és érzékelteti, hogy itt egy új „kasz” kineveléséről volt szó: „– Szégyen ránézni ezekre a komszomolistákra: Runocskinra, Pozdnyakovára, Poluzsanra, Kovaljovra. És már majdnem kész mérnökök, szovjet szakemberek. Lám, milyen erőtlen, politikailag gyámoltalan embereket nevel Janszon elvtárs! Hát azért válnak ilyen könnyen játékszerré az osztályellenség kezében. Ezzel vádoljuk mi Janszon elvtársat. Maga, Janszon, nagyszerű talajt teremtett az ilyen Pankratov-félék számára... Még itt is, most is megpróbálja őt mentetgetni. *Erre fel kell figyelni.*” (Anatolij RIBAKOV: *Az Arbat gyermekei*. Magvető Kiadó, Budapest, 1988. 39.)

⁵⁷ F. Scott FITZGERALD: *Az ólomkristály*. I. m.

lelőtlenségükben és mérhetetlen önzésükben sokkal nagyobb rombolást visznek végbe közvetlen környezetükben és a társadalomban, mint amire az alsóbb osztályok a maguk jóval szerényebb eszközeivel képesek.

Fitzgerald életének valódi ellentmondását két ellentétes eszmerendszer alkotta, amelyeket zseniálisan ütköztet *A nagy Gatsby*ben. Miközben egész életében vágyott arra, hogy teljes jogú tagja lehessen a kiváltságos dologtalanok osztályának,⁵⁸ írásaiban és leveleiben számos tanújelét adta annak, hogy legalább ennyire foglalkoztatta az érvényesülés mellett a munka mint hivatás etikája. Max Weber egyik tézise szerint a munkás élet az egyetlen, amellyel a hívő bizonyíthatja „kiválasztottságát” a közösség előtt. (Vagyis döntően nem Istennek, hanem a társadalomnak bizonyít.) A dologtalan osztály élete ebben a megközelítésben „tisztátlan”, vagy legalábbis értelmetlen élet, az isteni kegy bűnös elvesztegetése. De számtalan más példát is hozhatunk arra, hogy lássuk: *A dologtalan osztály elmélete* és *A protestáns etika* két, egymással tökéletesen ellentétes etikai kódot „dekódol”. A sport például csak akkor igazolható a puritánok szemében, ha racionális célt szolgál, pl. erősíti a testet, és nem kerül sokba. A dologtalan osztály szemében ezzel szemben csak a költséges sportok számítanak sportnak. A drog- és alkoholfogyasztást a puritánok mélyen elítélik; ha „illő” módon teszik (vagyis drága és különleges italokat, szereket fogyasztanak), akkor ez a kiváltságos dologtalanok világában teljesen elfogadott.⁵⁹ A puritánok szemében minden elvesztegetett óra

⁵⁸ Hemingway később többször kigúnyolta Fitzgeraldot ezért. *A Kilimandzsáró hava* c. novellája eredeti változatában felhasználta Fitzgerald nevét: „He remembered poor Scott Fitzgerald and his romantic awe of them and how he had started a story once that began, »The very rich are different from you and me.« And how someone had said to Scott, »Yes, they have more money.« But that was not humorous to Scott. He thought they were a special glamorous race and when he found they weren't, it wrecked him just as much as any other thing that wrecked him.” Fitzgeraldot nagyon megsebezte az utalás, és kérte Hemingwaytől, vágja ki a nevét. (Letter to Ernest Hemingway. 1936. augusztus. In: Andrew TURNBULL (ed.): *The Letters I*. m. 311.)

⁵⁹ Az alsó középosztály és a felső tízezer itt élesen elkülönül. Miközben az indiai társadalom erősen helyteleníti és szankcionálja a nők nyilvános alko-

bűn; a dologtalan osztály tagjainak rafinált semmittevésével „il-lik” eltölteniük a napjaikat.

A két etikai kód nyilvánvaló ellentétével magyarázhatjuk Fitzgerald ellentmondásos viszonyát a munkához (és tegyük hozzá: a rendszeres alkoholfogyasztás nem segített feloldani ezt az ellentmondást). Nem tehetjük pusztán Zeldát felelőssé az író tehetségének elvesztegetéséért. Egyfelől, mint a dologtalan osztály kiváltságos tagja, maga is előszeretettel gyakorolta a hivalkodó fogyasztás és a dologtalanság társadalmi rítusát. Másfelől megvetette magát ideje, tehetsége és pénze elpocsékolásáért. Ez az alapvető ellentmondás lényegi mozgatórugója volt életének és művészetének.

Hozzátehetjük, hogy amíg a siker kitartott, Fitzgerald igazolva látta a hivalkodó fogyasztást, a zaklatott életmódot és a sokszor botrányos viselkedést, amivel Zelda és ő magukra irányították a közfigyelmet. Az öregedő és már bukott író azonban sokkal szívesebben moralizált. Érdeemes idézni lányának írt egyik kései, önvallomásos leveléből: „Amikor annyi idő voltam, mint te most, volt egy álmom. Az álom nagyra nőtt, és én megtanultam, hogyan fogalmazzam meg, és vegyek rá másokat arra, hogy meghallgassanak. Aztán az álom kettéhasadt, amikor elhatároztam, hogy elveszem édesanyádat, noha tudtam, hogy el van kényeztetve, és nem lesz rám jó hatással. Rögtön utána megbántam, amikor elvettem, de mert akkor türelmes voltam, elfogadtam, és megpróbáltam másképpen szeretni, mint régen. Megérkezte te, és hosszú ideig egész boldogan éltünk. De meghasonlott ember voltam – anyád azt akarta, hogy elsősorban érte dolgozzak, ne az álmomért. Túl későn fogta fel, hogy a munka méltóságot ad, az egyedüli méltóságot az életben, és megpróbálta jövátenni, de túl késő volt, összeomlott, és az orvosok nem tudták meggyógyítani...”⁶⁰ Sokáig gyűlöltem

holfogyasztását, az elit kaszt körében a nők éppúgy fogyaszthatnak alkoholt, mint a férfiak.

⁶⁰ Az igazság kedvéért tegyük hozzá: Fitzgerald édesapja alkoholista volt, és maga a szerző házassága előtt sem vetette meg az alkoholt (A *Május 1. New Yorkban* idézett liftjelenetéhez a saját alkoholparti-élményei szolgáltatott anyagot. Zelda betegsége egyébként minden jel szerint örökletes volt, és semmiképpen nem a „semmittevés” eredménye (balett-táncosként egyébként igen

az anyját, mert semmi jóra nem tanította meg az életben, csak arra, hogy jól forgolódjon a társaságban, és beképzelt és önhitt legyen. Soha többé nem akartam több olyan nőt látni az életben, akit semmirevalónak neveltek. És életem egyik fő vágya az volt, hogy te ne kövesd ezt a példát, és ne hozz romlást magadra és másokra. Amikor tizennégy éves korodban aggasztó jeleket mutattál, azzal vigasztaltam magamat, hogy mint társas lény, koránérő vagy, és egy szigorú iskola helyrehoz. De néha azt gondolom, hogy a dologtalanok különös osztály, akiket nem lehet átnevelni, akármennyire is próbálkozunk – annyi telik tőlük, hogy a közös asztalnál megeszik az ételt, amit mások főztek. A reformer napjaim lejártak – ha ilyen vagy, nem akarlak megváltoztatni. De nem óhajtom semmittevőkre pocsékolni az energiámat, az időmet és a pénzemet – se a családomon belül, se azon kívül. Olyan emberekkel akarok érintkezni, akik az én nyelvemet beszélik.”⁶¹

Fitzgerald életrajzírói általában alábecsülik a lányához írt levelek morális jelentőségét. Andrew Turnbull például csak tirádaként utalt a fenti levélre,⁶² Bruccoli pedig úgy vélekedett, hogy az erkölcsi prédikáció nem a leghatékonyabb eszköz egy tinédzser lány jellemének formálásához.⁶³ Ha azonban a fitzgeraldi életút egészének kontextusában értelmezzük a levelet, akkor látnunk kell az általános attitűdváltozást – még ha őszintébb novelláiban (lásd: *Az alkoholista*) Fitzgerald belátja, hogy számára már késő ez a felismerés. „A munka méltóságot

kimerítő edzéseket csinált végig, ha nem is lett belőle „első osztályú” táncosnő). Lehetséges, hogy nem volt jó hatással Fitzgeraldra, de az író az alkoholizusból más nők sem tudták „kigyógyítani” (amiről őszintén vall *Az alkoholista* c. novellájában). Nyilván Zeldára sem gyakoroltak jó hatást az alkoholista férj-jel töltött, utazásokkal telezsűfolt, zaklatott, excentrikus évek, amelyek során állandóan bizonyítania kellett, hogy méltó az exhibicionista csodagyerek szerelmére. Nem tisztünk ítélkezni, de a jelek szerint Zeldát sokkal jobban tönkretette a kapcsolat, mint Fitzgeraldot. *Az éj szelíd trónján* c. regényén viszont nem Zelda miatt dolgozott hosszú éveken át, hanem azért, mert akkor már masszívan alkoholizált.

⁶¹ Letter to Frances Scott Fitzgerald. 1938. július 7. In: Andrew TURNBULL (ed.): *The Letters*. I. m. 32–33.

⁶² Andrew TURNBULL: *Scott Fitzgerald*. Charles Scribner’s Sons, New York. 1962. 292.

⁶³ Matthew J. BRUCOLI: *Some Sort of*. i. m. 440–442.

ad, az egyedüli méltóságot az életben” – ezzel bármelyik puritán egyetértene. Hogy nem ismerte be a lányának a saját gyengeségét – ezt elnézhetjük egy édesapának. A levél azonban világosan megfogalmazza, hogy tudatában volt az életét meghatározó két *ellentétes* etikának (és az ellentét lényegének is).

Fitzgerald más levelei is azt bizonyítják, hogy az eleven lelkiismeret – vagy ha úgy tetszik, prédikátorszerep – nem állt messze tőle. 1933-ban így írt a lányának: „Mélyen hiszek abban, hogy az életben a tehetséghez mért erény elnyeri jutalmát, és ha az ember elmulasztja teljesíteni kötelességét, kétszeres lesz a *büntetés*.”⁶⁴ Fitzgerald itt nemcsak a lányához, hanem saját magához is beszélt. Kívülállóként fenntartotta magának azt a jogot, hogy bírálja a dologtalan osztályt – mondhatjuk, nem kockáztatott sokat, hiszen a sztálini Szovjetunióban lényegesen rosszabbul jártak azok, akik a párt lelkiismeretének képzelték magukat.⁶⁵ „Azt hiszem, a szívem mélyén túl sok van bennem a moralistából, és inkább szeretnék prédikálni az embereknek, semmint szórakoztatni őket” – vallotta meg egy másik levelében.⁶⁶ Saját magát ugyan nem tudta megváltani, de mesterien fordította le a bukás *kétszeres* büntetését a regényirodalom és a fikció nyelvére. Fitzgerald nagyon mélyen átélte azt, amivel Weber zárja híres alapkönyvét: a munka méltóságának elvesztése megfosztja az embert a humánumtól, és elszabadítja az értelmetlenség és a káosz világát. Érdemes idézni egy példát arra, hogy a moralizálás és a prédikálás valóban nem állt messze Fitzgeraldtól. Az *Utazás külföldön* (1930) című novella két főhőse, Nicole és Nelson a tipikus amerikai álompár:

⁶⁴ Letter to Frances Scott Fitzgerald. 1933. augusztus 8. Közli: Andrew TURNBULL (ed.): *The Letters*. I. m. 3.

⁶⁵ Nem kívánunk a cinizmus bűnébe esni, de talán a munkatábor eredményesebben kigyógyíthatta volna az írókat az alkoholizmusból, mint azok a nők, akik szerepet játszottak az életében, a lányát is beleértve. Ami tény: Fitzgerald 44 éves korában meghalt Hollywoodban, miközben a sztálini terror áldozatául esett Varlam Szalamov túlélte az egyik legkegyetlenebb munkatáborot, a szibériai Kolimát és Szolzsenyicin előtt „megteremtette” a Gulág-irodalmat. Szalamov és Szolzsenyicin összevetését lásd Szergej SZOLOVJOV: *Az elkerülhetetlen magány*. Varlam Szalamov és az eszmei örökség. *Eszmélet*, 2012. 95. sz. 98–113.

⁶⁶ Letter to Frances Scott Fitzgerald. 1939. november 4. Közli: Andrew TURNBULL (ed.): *The Letters*. I. m. 63.

gazdagok, fiatalok és szépek. A dologtalan osztály tipikus életét élük: partik, utazgatások, ivás, és semmi értelmes tevékenység. A novella végén egy kísérteties jelenetben szembesülnek testi és szellemi hanyatlásukkal, ami mintegy méltó büntetése dologtalan, céltalan életüknek.⁶⁷ Bármely puritán elégedett lenne ezzel a végkifejlettel.⁶⁸

A nagy Gatsby

Kim Moreland párhuzamot von a középkori lovagregény és *A nagy Gatsby* között. Amint írja, a középkori lovagnak alázattosságot kell tanulnia (és gyakorolnia), otthonosnak lennie az udvarlás (és az udvar) művészetében és kultúrájában, rá kell vennie a szerelmét a házasságtörésre, és meg kell tanulnia a szerelem vallását (ez utóbbit Moreland nem definiálja), viszont szerinte Gatsby szerelme minden kritériumnak megfelel.⁶⁹

Én azonban azt állítom, hogy Gatsby álma egészen más természetű (akármit ért is Moreland a szerelem vallása alatt). Ez az álom akkor kezdett el formálódni, amikor otthagya a szüleit, akik „élhetetlen emberek voltak, nem boldogultak a farmjukon”.⁷⁰ Határozott alakot öltött, amikor találkozott a különönc milliomos Dan Codyval és az ő fehér jachtjával, akinek a szolgálatába szegődött.⁷¹ Végül transzcendentális jelentőséget nyert akkor, amikor megismerkedett Daisyvel, az első úrilány-

⁶⁷ Érdemes itt utalni Oscar Wilde „bűn és bűnhődés” életérzésére, amely utolsó műveiben kifejeződik. Lásd Richard ELLMANN: *Oscar Wilde*. Penguin Books, 1987.

⁶⁸ Ebből a szempontból is érdekes, hogy mit „kezdenek” a *Facebook*-film alkotói a nagy előd irodalmi és szociológiai örökségével. Az alapellentmondást mindenestre gyökeresen sikerül kiirtani: a dologtalan osztály szinte teljesen eltűnik, helyét pedig szélsőséges formában átveszi a munka etikája, ami odáig megy, hogy a főhős még ittasan is alkotó munkát végez.

⁶⁹ Kim MORELAND: „F. Scott Fitzgerald: Tender is the Knight.” In: uó: *The Medievalist Impulse in American Literature: Twain, Adams, Fitzgerald and Hemingway*. University Press of Virginia, Charlottesville and London, 1996. 118–160.

⁷⁰ F. Scott FITZGERALD: *A nagy Gatsby*. Európa, Budapest, 2012. 128.

⁷¹ Wilde sorsa után ne csodálkozzunk azon, hogy angolszász körökben nem emlegették nyíltan a homoszexualitást. Fitzgerald mindenesetre utal arra, hogy Cody szexuálisan is kihasználta a jóképű fiúval való kapcsolatát.

nyal, akivel „dolga” volt. Gatsby álmában Daisy lesz a „király lánya”: fenn ül hófehér palotájában, aranyba öltözötten – és a hangja tele van pénzzel („ez volt az a kifogyhatatlan báj, mely a hangjában hullámszótt, ez csilingelt benne, s zengett, mint a cintányér...”).⁷² Csakhogy éppen ez különbözteti meg Gatsby szerelmét a középkori lovagkultúrától: a valódi törés *nem* az, hogy Fitzgerald Amerikája nem azonos a középkori Nyugat-Európával, hanem az, hogy az amerikai álom maga is korrumpálódott (*ha nem* volt korrumpált elejétől fogva – bár idáig Fitzgerald nyilvánvalóan nem jut el).

Roger Lewis úgy érvel,⁷³ hogy a pénz és a szeretett nő megszerzése egy és ugyanazon álom része.⁷⁴ Ha ezt az érvelést összekapcsoljuk Veblen elemzésével, akkor a kapcsolatot *A nagy Gatsby*-ben a dologtalan osztályba való bejutás lehetősége jelenti: ha elnyeri Daisyt, Gatsby maga is teljes jogú tagja lesz a „kiváltságosak” klubjának. Az amerikai álom beteljesüléséhez nem elegendő pusztán a pénz (az van Gatsbynek); az is szükséges, hogy a társadalom *jóváhagyja* a nagy vagyont, vagyis hivatalosan befogadja a tulajdonost a dologtalanok osztályába. A befogadás leghathatósabb bizonyítéka pedig a házasság:⁷⁵ ha a közösség nyilvánosan jóváhagyja a fiatalok frigyét, attól kezdve nem lehet megkérdőjelezni a házastársak tagságát azok körében, akik részt vettek az esküvőn.⁷⁶ Megint csak vitatkozom Moreland-dal: a fiatal Gatsby annak idején elcsábítja az úrilány Daisyt, majd később ráveszi a házasságtörésre.

⁷² F. SCOTT FITZGERALD: *A nagy Gatsby*. 156.

⁷³ Roger LEWIS: Money, Love and Aspiration in *The Great Gatsby*. In: Matthew J. BRUCCOLI (ed.): *New Essays on the Great Gatsby*. Cambridge University Press, Cambridge. 1985. Lásd még: Malcolm Cowley: Fitzgerald. The Romance of Money. In: Uő: *A Second Flowering. Works and Days of the Lost Generation*. The Viking Press, New York, 1973. 19–47.

⁷⁴ Ha a római kori germánok házassági szokásaira gondolunk, akkor ennek lehet igazságtartalma.

⁷⁵ A házasság intézményét és a korabeli házassági piacot inspirálóan elemzi PÉTER Katalin: *Házasság a régi Magyarországon, 16–17. század*. L'Harmattan, Budapest, 2008.

⁷⁶ A házasság integrációs jelentőségére számtalan híres irodalmi példát ismerünk: *Kivülágos kivirradtig*, *Hegedűs a háztetőn*, *Amerikai tragédia*, *Oroszlánkölykök*, *Üvöltő szelek*.

Ha pusztán ennyit akarna, győztesen távozhatna, és vissza is fizethetne Daisynek azért, hogy ígérete ellenére nem várt rá, hanem hozzáment Tomhoz. Megjegyezzük: itt Daisy sem éppen a középkori szerelem szabályai szerint járt el, ahol is a hölgy kötelessége, hogy akár évtizedeken át hűségesen várakozzon lovagjára. Gatsby azonban valójában nem önmagáért akarja Daisyt (hiszen nem is tud róla semmit azon kívül, hogy szép, gazdag, jól nevelt, és sok férfi szerelmes belé), hanem általa kívánja *szentesíteni* a saját társadalmi pozícióját; vagyis a szerelem – és a szeretett lény – éppúgy eszköz, mint ahogyan Cody is eszköznek tekintette saját kedvteléseéhez a szolgáját.

És itt érdemes megállni egy pillanatra. Fitzgerald előszere-ttel leplezte le műveiben a dologtalan osztály számos tagjának belső ürességét, leveleiben és novelláiban pedig többször kárhoztatta a „partiképes” lányok szélsőséges önzését, narcizmusát és hidegségét. *Csakhogy éppen ezek a tulajdonságok tesznek valakit partiképesé Amerikában*: ne felejtjük el, Fitzgerald maga is elismeri, hogy az a férfi sikeres, aki – mellett, hogy természetesen jóképű – nem foglalkozik a nőekkel, akik egyébként is mindent megtesznek azért, hogy bebújjanak az ágyába: „Nőkkel már korán dolga akadt, s mivel elkényeztették, megvetette őket, a szüzeket azért, mert tudatlanok voltak, a többieket meg azért, mert hisztériás rohamot kaptak olyasmitől, amit ő, *mindent elsöprő önzésében*, magától értetődőnek vett.”⁷⁷ Megkockáztatjuk, hogy ez a mindent elsöprő önzés (vagy legalábbis annak látszata) az amerikai siker titka: ha valaki magába száll, szerényen és alázatosan viselkedik, né tán arra vetemedik, hogy szétosztja a vagyonát: az amerikai társadalomban nem felmagasztosul, hanem ellenkezőleg: félboldnának, vagy, ami rosszabb, gyengének, legyőzöttnek nézik, és úgy is bánnak (el) vele.⁷⁸ Nem szándékozom itt belemenni a mélyebb történeti összefüggésekbe; az azonban enélkül is nyil-

⁷⁷ F. Scott FITZGERALD: *A nagy Gatsby*. 129. – Kiemelés tőlem. – B. E.

⁷⁸ Remek példa az *Amerikai tragédia*: Clyde szülei szegény misszionáriusok, akikre az egész társadalom úgy tekint, mint életterhetlen, szájalomra méltó és szégyellnivaló emberekre, míg a lycurgusi gallérgyáros Griffitheket mindenki csodálja – holott sem a családfő, sem a fia nem kellemes ember.

vánvaló, hogy nemcsak a nácik törekedtek az alsóbbrendűnek tekintett népek megtörésére; az amerikai történelemben igen gazdag tapasztalat halmozódott fel ezen a területen. („Dodo csak néhány hónappal azelőtt vált el az anyjától. Gazdája egy rabszolgaáruházban vette a csinos arcáért, mert jól illett a csinos lovacskához; s az úrfi hozzálátott, hogy betörje őt is, mint a lovat.”).⁷⁹ Természetesen nem állítom, hogy az átlag amerikai önzőbb lenne, mint egy európai; azt azonban igen, hogy azért is (több) önbizalmat és erőt kell mutatnia, hogy ezáltal demonstrálja társadalmi státusát (megengedheti magának, hogy nagyképű, önző és beképzelt legyen, hiszen annyi szolgálja és pénze van, hogy senki nem meri leinteni), vagy egyáltalán azt, hogy ő nem „legyőzött”, hanem nagyon is ura a saját sorsának és akaratának.⁸⁰ Egy partiképes lánynak önteltnek (és persze szépnek) kell lennie, hogy a férfiak felfigyeljenek rá; hiszen éppen a szélsőséges nárcizmussal demonstrálja teljes társadalmi és anyagi biztonságát.⁸¹ És van Fitzgeraldnak egy árulkodó mondata arról, miért is szeretett bele Daisybe Gatsby: „Az is felizgatta, hogy olyan sokan voltak már szerelmesek Daisybe – ez csak fokozta az értékét a szemében.”⁸² Vagyis megint *nem* arról van szó, hogy Daisy *önmagában* lenne érdekes – vagy értékes – Gatsby számára; az izgatja, hogy megszerezhet valamit, amit mások nem tudtak megszerezni, illetve legyőzheti Tomot, aki születése jogán tartozik bele a dologtalan osztályba, míg Gatsby szegénynek született.

⁷⁹ Harriet BEECHER-STOWE: *Tamás bátya kunyhója*. Holnap Kiadó, Budapest, 2011. 312.

⁸⁰ A nyilvános megszegényítés igen gyakran azt a célt szolgálta, hogy megtörjék az áldozatot. A módszeres megalázás mögött nem pusztán egyéni szadizmus húzódott meg, hanem egy rafináltabb fegyelmezés célja is. Ugyanez az elgondolás vezette a nácikat; módszereikben számos hasonló elemet találunk. A feketéket szándékosan tudatlanságban akarták tartani; a nácik hasonlóképpen törekedtek a rabszolgaságra ítélt népek értelmiségének fizikai megsemmisítésére; az általános terrorral és kiszámíthatatlansággal meg akarták félemlíteni az életben maradtakat stb. Egy magyar remekműben, Sánta Ferenc *Az ötödik pecsét* c. művében a rafinált kínzók célja az áldozat emberi méltóságának megtörése; a fizikai kínzás tulajdonképpen csak másodlagos.

⁸¹ Ezt az *Amerikai tragédia* nagyszerűen érzékelteti.

⁸² F. Scott FITZGERALD: *A nagy Gatsby*. 193.

Fitzgerald mesterien dolgozza bele bestsellerré vált college-regénye (*Édentől innen*) szélsőségesen egoista figuráit az amerikai társadalom *egészébe*. A társadalmi túlélés és létezés kulcsa a jó külső és mindenekelőtt: a megtörhetetlen önbizalom. Jordan Baker, Daisy, Tom – mind ugyanannak a kiváltságos klubnak, a dologtalan osztálynak a tagjai, akiknek nemcsak sok pénzük (és a hozzá tartozó egójuk) van, hanem *társadalmilag szentesített* joguk a vezetésre és az uralkodásra. Önbizalma az alsóbb osztályhoz tartozó nőknek is van (Tom szeretőjének, Myrtle-nek, vagy az *Amerikai tragédiában* a csinos áruházi eladólánynak, Hortense Briggsnek), csakhogy őket könnyűszerrel megtöri az úri társadalom: Tom tetszése szerint fizeti ki vagy veri meg Myrtle-t, akit természetesen esze ágában sincs feleségül venni, vagy pláne bevezetni a társaságába; a szép Hortense egy bundáért odaadja magát, arról nem is beszélve, hogy meghunyászkodik az áruházi főnök előtt; és általában ezek a nők – külsejük ellenére – sem álmodhatnak arról, hogy egy „jobb” férfi alkalmi viszonyon túl mást is akarna tőlük (Hortense lovagja – a szállodaboy Clyde mellett – egy trafikos).

A dologtalan osztályban való teljes jogú tagságot az jelzi, hogy az önbizalom megtörhetetlen, mert az egyes tagok megsértését az egész társadalmi rend szankcionálja. Tom szabadon ihat, szeretőt tarthat, akit kedve szerint elver, mondhatja a primitív, rasszista szövegeit („rajtunk múlik, akik a domináns faj vagyunk, hogy vigyázzunk, nehogy más fajok vegyék át a hatalmat a földön”⁸³), és végül, még gyávaságát és jellemtelenségét is szépen bizonyítja, amikor ahelyett, hogy „északi férfiak” módjára megverekedne Gatsbyvel, detektívvel nyomoztat utána, majd pedig Myrtle férjével, a boldogtalan Wilsonnal meggyilkoltatja, hiszen ő árulja el neki, hogy Gatsby kocsija gázolta el Myrtle-t (noha a kocsit Daisy vezette, nem Gatsby). Wilson egyébként jól jelképezi az amerikai érem másik oldalát: hiába dolgozik tisztességesen, hiába rendes ember, aki őszintén szereti a feleségét, és csak arról álmodozik, hogy csendes, hétköznapi életet élhessen a családjával, az amerikai társadalomban ezért mindenki

⁸³ Uo. 21.

lenézi. Myrtle szerencsétlen lúzernek tartja, és lépten-nyomon kigúnyolja a férjét (a Tommal való viszonyát is nagyban motiválja az élehetetlen férj megvetése, aki nem tudja neki azt a nagystílusú életet biztosítani, amiről álmodozott). A „jobb körök” szemében pedig száználmas kis (rab)szolga, aki Tom számára csak a kicsinyes bosszú eszközeül szolgál. A tisztességes, egyszerű élet éppen *nem* a tiszteletreméltóság, hanem az élehetlenség és az együgyűség bizonyítéka; azok robotolnak, akik nem is érdemelnek többet, mint hogy vég nélkül „húzzák az ígát”, beérjék a Coca Colával és az olcsó amerikai hamburgerrel.⁸⁴ Így lepleződik le az amerikai álmom, amelyet egy egész társadalmi rend(szer) szentesít: a maga meztelenségében valóban előttünk áll a „domináns faj” egyik jellegzetes képviselője, aki magán viseli az „ideális” rabszolgatartók összes, a nácik által is annyira csodált karakterjegyét.⁸⁵

Mielőtt továbblépnénk, érdemes jobban megvizsgálni még egy mozzanatot, és ez a dologtalan osztály mérhetetlen önzése. Daisy és Jordan egoja számára egyetlen óriási színház a világ. Az emberek nem önmagukért csodálják őket, hanem azért a szerepért, amit a társadalomban eljátszanak. Ez nem pusztán az előkelő viselkedésről szól; a dologtalan osztály hölgyei *funkciót* látnak el a társadalomban: „Daisy és Miss Baker olykor egyszerre beszélt, de egyáltalán nem versengve, legfeljebb évődve csak, s annyira mellékesen csupán, hogy még csevegésnek is alig volt nevezhető, és éppen olyan hűvös volt, mint a hóféhér ruhájuk, s mint a közönyös tekintetük, melyből hiányzott minden vágy. Egyszerűen csak ott voltak, tudomásul vették, hogy Tom és én is ott vagyunk, s legfeljebb udvariasságból bocsátkoztak

⁸⁴ Ezt jó érzékkel veszi észre Stephen Leacock, akinek stílusparódiáját Karinthy Frigyes zseniálisan ültette át magyarra: „Hayloft megértette, hogy új élet nyílt meg a számára. Nem volt többé a megvetett, kitaszított munkakereső. A nagy, előkelő amerikai bűnügyek történetének központjába került.” *A munka hőse, avagy nemes úr a darócnadrág alatt (Hayloft Ezékiel küzdelmes élete)*.

⁸⁵ Itt megkockázatom, hogy a római rabszolgatartás intézményének emléke mélyen benne maradt a leigázott népek kollektív tudatában. Gondoljunk a ma is meglevő gladiátorkultuszra a német egyetemeken (ami a kollektív emlékezetben éppen azt bizonyítja, hogy *nem* tudták megtörni a rabszolgák büszkeségét). A megtört emberek nem állnak ki és harcolnak életre-halálra.

társalgásba velünk.”⁸⁶ Fitzgeraldot „ösztönös” írónak tartották a kortársak – de legalább annyira megértette a társadalom jelentőségét, mint az 1930-as évek nagy amerikai baloldali írói (John Steinbeck, Irwin Shaw, Albert Maltz, Norman Mailer – hogy csak néhányat említsek). Daisy nem pusztán vagy talán nem is elsősorban Gatsby szerelme – Daisyben testesül meg az amerikai társadalom. Fitzgerald ezért igazságtalan Zeldával a moralizáló leveleiben. Zeldát ugyanis éppen azért szerette meg és kívánta feleségének, ami miatt később kárhoztatta: mert azt a szerepet játszotta el a „jobb” társaságban, amit megkívántak a felső középosztálybeli elfogadottsághoz és sikerhez.⁸⁷ Gatsby sikerre vágyik, és arra, hogy sikerét szentesítse a társadalom – ehhez *szükségszerű* Daisy nem mint házasságtörő nő vagy romantikusan elcsábított szerető, hanem mint törvényes feleség, akivel együtt befogadják azokban a felsőbb körökben, ahová fiatal kora óta vágyakozik.

Gatsby mindent meg is tesz annak érdekében, hogy ápolja azt a mítoszt, amiben hinni szeretne: ő gazdagnak, sikeresnek és az elit kaszt gyermekének született. A történet, amelyet kitalál magáról, mindenben követi a vebleni sémát: „A szüleim a Közép-Nyugaton éltek, és nagyon gazdagok voltak – ma már senki nem él a családból. Amerikában nevelkedtem, de egyetemre Oxfordba jártam, mert minden felmenőm oda járt. Úgyhogy ez nálunk családi hagyomány... Ezek után úgy éltem Európa különféle fővárosaiban... Párizs, Velence, Róma... akár egy ifjú maharadza. Drágaköveket gyűjtöttem, főleg rubinokat, nagyvadra vadásztam, egy kicsit festegettem is, de csak a magam kedvtelésére, és közben megpróbáltam elfelejteni valami nagyon szomorú dolgot, ami valamikor réges-régen történt

⁸⁶ F. Scott FITZGERALD: *A nagy Gatsby*. 20.

⁸⁷ Albert Maltz a következő listát adja a jól nevelt amerikai lányról: „Megnősült? Remek. És mi sem természetesebb, mint hogy olyan lányhoz vonzódik, aki táncol, úszik, bridzsel, jó ízléssel öltözködik, s háztartási tanfolyamot végzett. És modern irodalmat hallgatott az egyetemen és olyan diáklánytestület tagja volt, amelynek révén jó társasági kapcsolatokat szerzett. Ékszer az ilyen az egyetemi diákbálon, és kívánatos feleség.” (ALBERT MALTZ: *Holnap is nap lesz*. Európa, Budapest, 1979. 126.)

az életemben.”⁸⁸ Természetesen a történet elején is vannak arra utaló jelek, hogy ez nem igaz; a legnyilvánvalóbb Gatsby társasága, amely éppen nem az uralkodó elit tagjaiból, hanem közönséges, haszonleső emberekből áll, csak az ingyen étel-italért látogatják Gatsby nagy partijait. Az oxfordi neveltetéshez hozátartoztak volna a megfelelő családi, társasági kapcsolatok, amelyekre Gatsby még meggazdagodva is csak egy jó házasság révén tudna szert tenni.

Egy középszerű újjgazdag, aki arra vágyik, hogy befogadja az igazi elit, és ennek érdekében hazugságokkal traktálja Nicket a családjáról és a múltjáról, önmagában semmiképpen sem az a drámai hős, akinek az elbukása adja a regény igazi katarziszt. Gatsbyt három olyan jellemvonás különbözteti meg attól a faragatlan házigazdától, aki rózsaszín öltönyt visel, és a sofőrjével küldi át a meghívót Nicknek. Kettő tulajdonképpen része az amerikai álomnak (legalábbis annak a nagy hagyománynak, amely még nem korrumpálódott), a harmadik a legmarkánsabban a keresztény tanításhoz köthető. Az első jellemvonás: Gatsby tulajdonképpen őszintén naiv, és, noha a regényben harminc év körül jár, megmaradt a világra rácsodálkozó, szemtelen kisfiúnak. Ezzel a figurával a magyar irodalomban is találkozunk (Lúdas Matyi, Regős Bendegúz), de nálunk messze nem lettek ezek a hősök olyan mítoszteremtők, mint az amerikai kánon nagyjai.⁸⁹ Ezért állítom, hogy itt Fitzgerald mesterien dolgozza bele college-regényét Gatsby alakjába; Gatsby nem azért találja ki a mesét sosemvolt gazdag családjáról, hogy tudatosan becsapja vele a környezetét – hiszen Daisy ismeri az igazságot, vagy annak egy részét – története elsősorban saját magának szól, mint amikor egy gyerek kitalál valamit, amiben hinni szeretne. Kulcsnak tekintem itt a megtalált MUNKATERV-et, amelyet Gatsby édesapja ad át fia halála után Nicknek; az ott felsorolt tevékenységek (súlyzógyakorlat, svéd torna, tanulás, munka, baseball, atlétika, új találmányok tanulmányozása, minden héten elolvasni egy hasznos könyvet vagy folyóiratot) egyfelől

⁸⁸ F. Scott FITZGERALD: *A nagy Gatsby*. 85–86.

⁸⁹ Lúdas Matyiból – nem véletlenül – éppen a kiépülő Rákosi-korszakban próbálták meg kultuszhost csinálni.

szépen egybeesnek a weberi protestáns etikával, de másfelől egy kamasz fiú világát rögzítik. Gatsby – egészen a drámai katarzsisig, amiről lentebb lesz szó – lényegében megmarad gyereknek, egy felnőni képtelen, de sok tekintetben lázadó fiúnak. Így is értelmezhető naiv kérdése: „Azt mondd, hogy a múltat nem lehet újra élni? Miért ne lehetne?”

A második jellemvonás, amely rokonszenvenné teszi a főhóst: megkérdőjelezhetetlen bátorsága. Kamaszként nem riad vissza a tengertől, sőt, keresi a kalandokat; a háborúban kitünteti magát; és végül, az alvilági üzletekhez, amiken meggazdagszik, ugyancsak kell bizonyos fokú bátorság, vagy legalábbis kockázatvállalás.⁹⁰ Gatsby ezt nem pusztán Daisy miatt vállalja; Fitzgeraldnak volt annyi pszichológiai érzéke, hogy tudja: egy alapjában gyáva emberből a szerelem sem fog tartósan bátor férfit faragni. Fentebb már szót ejtettünk az amerikai nagy irodalmi kánon „macsó” beállítottságáról; még Hemingway is összekeverte a (férfi) pszichológiai problémák megvallását a gyávasággal (holott a kettő egyáltalán nem azonos). Gatsby bátorsága különösen akkor szembeötlő, ha összevetjük viselkedését a Tom–Daisy páros meglehetősen csúfos (le)szereplésével; Tom nem mer nyílt sisakkal kiállni Gatsby ellen, hanem gyáva és aljas módszerekkel számol le vele; Daisy pedig hű marad első árulásához; amikor Tomtól megtudja, hogy Gatsby üzletei nem tiszták, vagyis továbbra sincs abban a helyzetben, hogy biztonságos pozíciót teremtsen neki az amerikai társadalomban, azonnal elhatározza, hogy a férje mellett marad. A tetejébe – igaz véletlenül – elüti Myrtle-t, és még csak meg se áll. Itt nemcsak a részvétlenség és a közöny játszik szerepet, ha-

⁹⁰ Érdemes összevetni ebből a szempontból *A nagy Gatsbyt* Irwin Shaw klasszikusával, az *Oroszlánkölykökkel*. Noah alakjával Shaw bebizonyítja, hogy méltó örököse Fitzgeraldnak. A két hős között tulajdonképpen van hasonlóság; gyermekként egyik sem integrálódott igazán semmilyen közösségbe, és felnőve mindkettő igyekszik megteremteni a társas integráció kereteit. Fitzgerald hőse ebből a szempontból előnyösebb helyzetben van, mint Noah; számára a kivülállás önként vállalt, és soha nem származott ebből semmilyen konfliktusa (igaz, a temetésére nem jött el senki, de ez, hogy cinikusak legyünk, már aligha zavarhatta). Noah viszont integrálódni szeretne, de őt meg éppen az antiszemita katonatársak szembesítik azzal, hogy zsidóként nem tartozik közéjük.

nem nézetem szerint elsődlegesen a félelem – hiszen egy ilyen botrány Daisy egész gyönyörű társadalmi pozícióját és jó hírét tönkretethetné.

A fenti két jellemvonás mindig is jelen volt a nagy amerikai kánonban. A bátorság és a kisiús jellem igen sok tekintetben „megfelel” az első úttörők idealizált képének. (Most felejtjük el azt, amiről Fitzgerald is elfeledkezni látszik: az amerikai álom soha nem volt teljesen ártatlan, hiszen nem egy lakatlan kontinenst hódítottak meg a felfedezők, hanem olyan földet, amelyet náluk technikailag-iparilag jóval fejletlenebb népcsoportok laktak – vagyis olyan emberek, akiknek esélyük sem volt az európai fegyverekkel és szervezettséggel szemben. Nem véletlenül hitték sokáig, hogy istenekkel találkoztak.) A regény igazi katarziszát azonban véleményem szerint a harmadik elem adja: és ez az, hogy a regény végén Gatsby bebizonyítja, hogy a többiekkel ellentétben le tudja győzni fiatalsága szélsőséges egoizmusát, és képes őszinte önfeláldozásra – hiszen magára vállalja Daisy bűnét és a bűnhődést. Ebben az értelemben Gatsby áldozata „helyreállítja” azt az amerikai álmot, amelyet korrumpált a gyávaság, a mértéktelen önzés és az udvariasságnak álcázott képmutatás. Gatsby bebizonyítja, hogy olyan emberek is hihetnek ebben, akik jellemüket és egyéni képességeiket tekintve megérdemelnének egy jobb, romlatlanabb világot.⁹¹

Döntően ezzel a lépéssel viszi tovább Fitzgerald a college-regény műfaját. És itt visszatérek a prédikátor-szálhoz. A narrátor Nick szerepeltetése nemcsak technikailag hasznos megoldás, hanem az erkölcsi mondanivaló (ha úgy tetszik, moralizálás) szempontjából is kiemelt jelentősége van. Kiért áldozza fel magát Gatsby? Daisyt nyilvánvalóan nem érdekli Gatsby halála – hiszen már a gázolás előtt tudjuk, hogy nem hagyja ott kényelmes és biztonságos társadalmi életét egy törvénytelen kapcsolatért és egy olyan férfiért, akit bármikor lecsukhat az amerikai rendőrség. A férfinak Nicket leszámítva nincsenek barátai; Nick az, aki Gatsby sorsán keresztül megtanulja más szemmel nézni

⁹¹ Itt nyilvánvaló párhuzamot látok *Az Arbat gyermekeivel*, ahol Szasa Pankratov éppen azért kerül összeütközésbe a sztálini rendszerrel, mert őszintén hisz a rendszer szocialista és munkásideológiájában.

a világot és benne az embereket. Elhagyja a Daisyhez hasonló jellemű Jordan Bakert, és hazatér „romlatlan” szülőföldjére. A dologtalan osztállyal való erkölcsi szakítás a munka etikájának igenlését jelenti a regényben. A regény tehát egy érési-tanulási folyamatot is dokumentál.

Természetesen nem marad el az ítélet a dologtalan osztály felett. Ez az osztály nemcsak kiégett és méltatlan arra, hogy a legfőbb társadalmi értékek őrzője legyen, hanem teljesen közönyös is az emberi élet iránt (mármint természetesen akkor, ha az alsóbb osztályok tagjainak életéről van szó). Harriet Beecher-Stowe idézett klasszikusában az úrfi már gyerekként megtanulja, hogyan kell „betörni” fekete rabszolgáját; az egyetlen dolog, amire Daisy megtanítja a kislányát, az, hogyan legyen pont olyan hideg, önző és szélsőségesen nárcisztikus társasági lény, mint az anyja: „– Át is lettem öltöztetve ebéd előtt! – újságotla a gyerek lelkesen Daisynek. – Igen, mert az anyukád dicsekedni akart veled. – Daisy arca odahajolt a gyerek kis fehér nyakára. – Gyönyörű tündérmé! – Igen – mondta a kislány csöndesen –, és Jordan néniem is fehér ruhája van.”⁹² Maga Jordan Baker önzésében egy jottányival nem különb, mint Daisy; ráadásul az is kiderül, hogy előszeretettel csal a sportversenyeken. Nick pusztán azért érdeklő, hogy szerezzen egy újabb hódolót a szépségének; a problémáival egyáltalán nem óhajt foglalkozni. Daisy nemcsak elárulja Gatsbyt, de arra sem képes, hogy elemi felelősséget vállaljon a tetteiért – egyáltalán, megálljon, amikor elütött egy embert. Az orosz nagyregények hőseiben (többnyire) felébred a lelkiismeret; Daisy és Tom azonban azt sem tudják, hogy ilyesmi egyáltalán létezik. Jellemző módon a kívülálló Nick mondja ki a dologtalan osztály felett az ítéletet: „Tom és Daisy felelőtlen emberek voltak – amerre csak jártak, mindent és mindenkit összetörtek, aztán ijedtükben visszahúzódtak a pénzük bástyái mögé, vagy a mérhetetlen könnyelműségük burkába, belekapaszkodtak abba a valamibe, ami egymáshoz fűzte őket, és elvárták, hogy mások takarítsák el utánuk a romokat... Kezet fogtam vele; úgy éreztem, nevetséges lenne, ha

⁹² F. Scott FITZGERALD: *A nagy Gatsby*. 152.

nem tenném, mert közben hirtelen az a benyomásom támadt, hogy tulajdonképpen egy gyerekkel beszélek. Aztán Tom be-ment az ékszerüzletbe, hogy vegyen egy gyöngysort – vagy ta-lán csak egy pár kezelógombot –, egyszer s mindenkorra leráz-va magáról az én vidékies érzélgősségemet.”⁹³

Természetesen értelmezhető a regény úgy is, mint a fogyasz-tás feletti erkölcsi ítélet, hiszen a fogyasztókat egyáltalán nem érdekli, milyen emberi szenvedést zúdít a világra a tőkés be-rendezkedés, amíg meg tudják venni a kezelógombot vagy a gyöngysort. De hangsúlyozom, hogy a fogyasztás Fitzgeraldnál *mindig* hierarchikus: egészen másképpen fogyasztanak a do-logtalan osztály tagjai, mint a Wilsonhoz hasonló szegények, akiknek be kell érniük azzal, hogy felettük örködik Doktor T. J. Eckleburg (egy hirdetés) óriási szeme. Végezetül, a szélsőséges önzést, amiről már elég szó esett, világosan elárulja az elemi odafigyelés hiánya; a szereplők (különösen a dologtalan osztály tagjai) annyira el vannak foglalva önmagukkal, hogy a másik emberre még a legegyszerűbb módon sem képesek reflektálni vagy egyáltalán időt szakítani.⁹⁴ Ezt a szélsőséges fogyasztói állapotot az *Amerikai tragédia* is klinikai pontossággal doku-mentálja.

Kordiagnózis: Az éj szelíd trónján

A *nagy Gatsby* után Fitzgeraldnak csaknem egy évtizedbe ke-rült, amíg befejezte következő regényét. A körülmények nem voltak igazán kedvezőek: Zelda mentálisan összeomlott, de ek-kor még reménykedtek abban, hogy a megfelelő orvosi kezelés visszasegítheti a normális életbe. Egy dátum nélküli feljegyzés-ben Fitzgerald így vall erről az időszakról: „Ahogy én rosszabbul lettem, Zelda állapota valamelyest javult, és egyre inkább úgy éreztem, tudatában van ennek – mintha az én összeomlásom

⁹³ Uo. 234.

⁹⁴ Fitzgerald elsősorban a nőket kárhoztatta azért, hogy nem figyelnek oda a férfiakra. Meg kell jegyeznünk, hogy e tekintetben azért fejlődött a világ: a *Facebook*-film nyitójelenetének jól etalált párbeszédében a főszereplő fiú az, aki kizárólag önmagával foglalkozik, és még azt sem veszi észre, hogy meny-nyire megsérti a partnerét.

igazolná az ő egész életét – nem túl egészséges, ha az ember ilyesmit gondol a feleségéről – végül négy nappal ezelőtt nyíltan és dühösen megmondtam neki, hogy elegend van + nem fogom az egészségemet feláldozni az örülete oltárán + és ettől kezdve csak magamról + Scottyról gondoskodom + ő pedig felőlem mehet Bedlambe, vagy ahova akar.”⁹⁵ Nyilvánvalóan nem volt könnyű sem érzelmileg, sem pedig társadalmilag szembenézni azzal, hogy Zelda betegsége gyógyíthatatlan; és ehhez vegyük hozzá az író alkoholizmusát. Ezek az életrajzi tényezők részben magyarázzák a regény laza szerkezetét – amely hiányosság különösen szembeötlő *A nagy Gatsby*vel való összehasonlításban.⁹⁶

Az éj szelíd trónján című regényt két változatban publikálták. Az eredeti verzió 1925 nyarán indul a Riviérán, ahol a fiatal színésznő, Rosemary Hoyt találkozik a dúsgazdag amerikai házaspárral, Dick és Nicole Diverrel, és Rosemary beleszeret Dickbe. A második könyvben van egy visszatekintés, amiből megtudjuk Nicole és Dick történetét. Dick ambiciózus, fiatal doktorként dolgozott egy pszichiátriai klinikán, ahol Nicole-t kezelték. Beleszeretett Nicole-ba, és hajlandó volt vállalni a férj és a doktor kettős szerepét, abban a reményben, hogy meggyógyíthatja szerelmét. A tizedik fejezet kapcsolja össze a múltat a jelennel, amikor 1925-ben a Riviérán Nicole beszél házassága válságáról és Dick súlyos alkoholproblémáiról. Ezután az események kronológiai sorrendben követik egymást.

1936-ban Fitzgerald azt kérte az új kiadótól (The Modern Library), hogy változtassa meg a regény időszerkezetét. 1938-ban ezt írta Perkinsnek: „Nyugtalanít engem *Az éj* – arról a könyvről még nem tettem le. Van *mélysege*... Nagy hibája az, hogy az *igazi* kezdet – a fiatal pszichiáter Svájcban – el van rejtve a könyv közepén. Ha a 151–212-es oldalakat a regény elejére tennénk, óriási lenne a hatás. Egyébként a hibát egy

⁹⁵ Idézi: Matthew J. BRUCCOLI: *Some Sort of*. i. m. 346–347.

⁹⁶ Nem Fitzgerald az egyetlen író, akinek nem sikerült megismételnie korábbi teljesítményét (nem kis részben az alkoholnak köszönhetően). Hajnóczy Péternek *A halál kilovagolt Perzsiából* c. kötete a magyar irodalom maradandó teljesítménye; és ő sem tudta folytatni az általa megteremtett hagyományt.

tucat kritikus észrevette.⁹⁷ Fitzgerald halála előtt még egyszer javasolta, hogy változtassák meg a sorrendet. Scribners 1951-ben követte ezt a sorrendet, de az angolszász világ olvasóinak jobban tetszett a korábbi változat. Magyarul mindenesetre a szerző által jobbnak ítélt sorrendben jelent meg a regény.⁹⁸

Az éj szelíd trónján egy személyiség szétesésének és leépülésének a története – és mindkettőre vannak külső és belső okok. A főszereplő, Dick Diver, a nagy reményekkel induló, tehetséges, fiatal pszichiáter a Fitzgerald-hősök között a legvegytisztább példája annak az embernek, aki két ellentétes etikai kódnak próbál megfelelni az életben. Fiatalkorában a protestáns etikával „indít”, mint Gatsby, aztán őt is megkísérti a dologtalan osztály, méghozzá egy dúsgazdag örökös, a szép Nicole alakjában. Nick megpróbál megfelelni a kihívásnak, és megőrizni ifjúkora eszméit Nicole oldalán. A dologtalan osztály élete és értékrendszere azonban összeegyeztethetetlen Nick hivatásetikájával és elveivel. A dologtalan osztály – Nicole közvetítésével – felemészt Dicket, és kiszív belőle minden vitalitást, motivációt és férfierőt. Ebben az értelemben Nicole vámpír: úgy nyeri vissza az egészségét, hogy kihasználja Dick odafigyelését, kedvességét, nagylelkűségét és önzetlenségét – vagyis mindazokat a tulajdonságait, amelyek reménytelenül hiányoznak a dologtalan osztályból. A sikeres kezelés után Dick Diver üres héját kihajítja a szemébe a dologtalan osztály – hiszen már nincs hasznukra, nincs értelme tovább férjként vagy doktorként megtartani.⁹⁹

A kordiagnózis azonban mélyebb ennél. Érdekes, hogy Fitzgeraldnak akkor is elsősorban az amerikai társadalomról van mondanivalója, amikor Európában utazgat a családjával – és tovább mélyíti az amerikai társadalom feletti ítéletét. Nicole Warren családjában nyoma sincs az elemi jömodornak – a lány

⁹⁷ Letter to Maxwell Perkins, 1938. december 24. In: Andrew TURNBULL (ed.): *The Letters* i. m. 281.

⁹⁸ F. SCOTT FITZGERALD: *Az éj szelíd trónján*. Európa, 1972. Fordította: OSZTOVITS Levente.

⁹⁹ A történet sokban hajaz arra, ahogyan Fitzgerald értelmelte a Zeldával való házasságát, noha, itt nagyon igazságtalan volt, hiszen Zelda betegségét nyilvánvalóan *nem* az a vágy motiválta, hogy tönkregye a férjét.

úgy lesz beteg, hogy az apja vérfertőző kapcsolatra lép vele.¹⁰⁰ A másik lány, Beth (Baby) Warren pedig nyers üzletet kínál a jóképű doktornak: „Namármost, rengeteg ismerősünk van ott... az egyetemen apa dönt egyes katedrák, ösztöndíjak sorsa meg miegymás felől, és arra gondoltam, ha Nicole-t hazavisszük és bedobjuk a mélyvízbe... tudja, remek hallása van, és sok nyelven beszél...mi lehetne jobb az ő pillanatnyi állapotában, mint hogy beleszeret egy derék orvosba... Hirtelen jókedv árasztotta el Dicket: Warrenék orvost akarnak vásárolni Nicole-nak. Nincs kölcsönbe egy csinos orvos?... Minek aggódni Nicole miatt, amikor olyan helyzetben vannak, hogy bármikor vásárolhatnak neki egy jóképű fiatal orvost, aki csak most bújt ki a tojáshéjből? – És mi lesz az orvossal? – kérdezte önkéntelenül. – Szép számmal lesznek, akik kapnak a lehetőségen.”¹⁰¹ Baby Warren számára elképzelhetetlen, hogy emberek számára más motiváció is létezzen, mint a pénz és a nyers érdekkövetés – és tulajdonképpen, ahogyan látni fogjuk, a szép Nicole férjének lenni nem is akkora „biznisz”, ahogyan elsőre látszik.

Dick nem a pénzéért, hanem ellenkezőleg, a pénze ellenére szereti meg Nicole-t, és azt reméli, hogy jó szakorvosként végleg helyreállíthatja mentális egészségét. Csakhogy Nicole-lal együtt jár a pénz és az a nagystílű élet, amely kizár mindenfajta hivatásetikát: „Nicole rengeteg lelemény és fáradozás eredménye volt. A kedvéért vonatok indultak ki Chicagóból, vágta át a kontinens kerek hasán, és érkeztek Kaliforniába; rágógumigyárok füstölögtek, és láncövek alakultak ki láncszemenként

¹⁰⁰ Nem feladatomban e helyütt belemenni az angolszász prudéria társadalmi-lélektani hátterébe. Mindenesetre számos olyan szexuális gyakorlat, amit nyilvánosan mélyen elítéltek és elsősorban az alsóbbrendűnek tekintett fajoknál kárhoztattak, nagyon is megtalálható volt az angolszász társadalom legkülönbözőbb csoportjaiban. Azt mondhatjuk inkább, hogy mint Wilde esetében is, a látens gyakorlatot eltúrta a társadalom; baj akkor lett belőle, amikor az úgy nyilvánosságra került, és a megsértett közösség úgy érezte, hogy elégtételt kell vennie azon, aki a közösség szemébe vágta az igazságot (ti. hogy a nyilvánosan elítélt szokások léteznek). A birodalmi és faji felsőbbrendűségi tudat olyan mélyen beleivódott az angolszász kultúrába, hogy mai bestsellerek is úgy tesznek, mintha az angolokat más fajok gyermekeinek kellene bizonyos szexuális pózokra megtanítaniuk.

¹⁰¹ F. Scott FITZGERALD: i. m. 65.

a gyárakban; férfiak fogpasztát kavargattak hatalmas medencékben, és szájvizet csapoltak rézhordókból; lányok paradicsomkonzervet készítettek nagy sietve augusztusban, vagy keményen dolgoztak az olcsó áruházakban karácsony előestéjén; meszticek izzadtak a brazíliai kávéültetvényeken, és fantasztákat semmiztek ki új traktorszabadalmaikból – ezek az emberek mind hozzáadtak valamit Nicole-hoz, és mivel az egész rendszer tovább imbolygott és tovább mennydörgött a maga útján, ez még az olyan cselekedeteinek is, mint a nagybani bevásárlás, valami olyan lázas izgalmat kölcsönzött, mint amit a nekihevíült, a posztját tartó tűzoltó érez a mindjobban terjedő tűzvész előtt. Nicole nagyon egyszerű elveket testesített meg, magában hordva önnön végzetét – de olyan pontosan testesítette meg ezeket az elveket, hogy viselkedésében valóban volt valami báj, és most Rosemary is megpróbálta utánózni.”¹⁰²

Az idézet megmutatja, hogy Fitzgerald tökéletesen tisztában volt a kapitalista világrendszer működésével. Nicole egy világrendszert szimbolizál, amely nagyon világosan meghatározott érdekek mentén mozog. Az is kiderül belőle, hogy betegsége ellenére Nicole világa sokkal erősebb és biztonságosabb, mint Dické. Amíg a Warren családnak van pénze, akár mikor beszerezhetnek neki egy másik tehetséges, fiatal doktort. Nicole-t a látszat ellenére a betegség sem töri össze igazán – az egyetlen, ami valóban megtörheti, ha a család elveszíti minden vagyonát, de hát ehhez az amerikai kapitalista rendszer *egészét* kellene megdönteni. Nicole e tekintetben nem más, hanem pontosan ugyanolyan, mint üzleti észjárású nővére, Baby Warren; meg sem fordul a fejében, hogy az emberi viszonyokat a pénzen kívül más is irányíthatja.

Dick valódi tragédiája az, hogy Nicole megmentése helyett férfiként a Warren család protégéjének korántsem hálás szerepét kell eljátszania. Nicole nem osztozhat vele a munkájában, és a hivatásetikát sem tudja elsajátítani. Állandóan szórakozásra vágyik, és megváltás helyett ő lesz az, aki megfertőzi Dicket a hivalkodó fogyasztás és a dologtalanság etikájával. A férfi elté-

¹⁰² Uo. 156–157.

kozolja legtermékenyebb éveit, boldogtalanságában hajszolja a társaságot, a nőket, lustálkodik és iszik – lényegében feladja saját magát, hiszen egyáltalán nem ilyen életről álmodott. Amikor Nicole állapota megköveteli a kórház közelségét, a Warren család klinikát vásárol Dicknek – természetesen nem azért, hogy a férfi megvalósíthassa önmagát, hanem azért, hogy Baby biztonságban tudhassa a hűgát: „Évek óta nem fordult elő, hogy Dick rosszindulattal viseltetett volna bárki iránt is – utoljára elsőéves New Haven-i egyetemista korában fordult elő vele, mikor egy népszerű olvasmányra bukkant a »lelki higiénia»-ról. Most indulatai rászabadultak Babyre, de ugyanakkor megpróbálta magába fojtani őket, nem vett tudomást arról, hogy a nőből csak úgy sugárzik a gazdagok hűvös szemtelensége. Száz évek telnek még el, mikor egy amazon végre képes lesz fölfogni azt aényt, hogy a férfi kizárólag a büszkeségében sebezhető meg, de ha ezt egyszer megroppantják, törekeny lesz az egész ember, akár a tojás.”¹⁰³

Fitzgerald itt kimond egy nagyon fontos dolgot: egy férfi sokféleképpen megszégyenülhet, de ha a szeretett nő előtt történik ez meg vele, akkor a kapcsolatot csak az mentheti meg, ha a férfi helyreállítja a büszkeségén esett csorbát. Ellenkező esetben férfiként és emberként is vereséget szenvedett.¹⁰⁴

Dick már megtört ember akkor, amikor átveszi a klinikát. A hivalkodó dologtalanság és fogyasztás évei rossz irányba formálták jellemét, és megtörték az ellenállóképességét és az akaraterejét. Amikor édesapja meghal, Dick magában is beismeri: már nem képes komoly munkára, és nem tudja őszintén a magáénak vallani az egykor komolyan vett hivatásetikát: „Másnap a temetőben apját elhelyezték a száz meg száz Diver, Dorsey és

¹⁰³ Uo. 264.

¹⁰⁴ Az *Oroszlánkölykök*ben Shaw igen jó érzékkel felhasználja ezt a motívumot, amit Fitzgerald egyetlen művében sem bont ki igazán – hiszen Dick alkoholizmusát tulajdonképpen nem lehet a Nicole-lal való kapcsolatának tulajdonítani (és Dick nem is akkor szégyenül meg igazán, amikor elfogadja Nicole pénzét). Shaw regényének zsidó főhősét számos megaláztatás éri az amerikai hadseregben; de a végső lökést a lázadáshoz egy látszólag sokkal jelentéktelenebb atrocitás adja meg: amikor a szállásadónó a származására hivatkozva kiutasítja őt és az egyébként angolszász protestáns családból származó feleségét.

Hunter között. Jóleső érzés volt itt hagyni, itt, ahol csupa rokon veszi körül. Virágokat szórtak a barna, göröngyös földre. Dicket most már semmi sem kötötte ide, és nem is hitte, hogy valaha visszatér. Ott térdelt a kemény földön. Ezeket a halottakat mind ismerte, ismerte viharedzett arcukat, villogó kék szemüket, ismerte az inas, erőszakos testeket, a tizenhetedik század erdőmélyi homályából, az új földből született lelkeket. – Isten veled, apám... Isten veletek, atyáim.”¹⁰⁵

Dick szellemi és testi hanyatlása emberi kapcsolataiban is visszatükröződik. Ahelyett, hogy „megváltotta” volna Nicole-t, ő maga vált hozzá hasonlatossá; de a dologtalan osztály élete nem elégíthet ki egy férfit, akinek még vannak olyan ambíciói, hogy teremtsen valamit az életben. Dick két ellentétes etikai kód-nak próbál megfelelni, és az eredmény az összeomlás. Amikor részegen verekezésbe keveredik az olasz rendőrséggel, és Baby Warren erőszakosságára és amerikai erélyére van szüksége ahhoz, hogy kikerüljön a bajból. („Ez felháborító! Egy amerikai félholtra vernek, börtönbe zárnak, és maga a kisujját sem mozdítja”) a Warren család teljes morális győzelmet arat Dick fölött: „Dick morfiúmot kért, mert még mindig teljesen éber és rendkívül ideges volt. A morfiúmtól aztán elaludt; az orvos és Collis távoztak, Baby vele maradt, amíg az angol ápolónő meg nem érkezett. Nehéz éjszaka volt a tegnapi, de Baby most elégedettséget érzett: bármi is volt Dick eddigi életében, ők most olyan morális előnyre tettek szert, mellyel mindaddig élhetnek, amíg Dickre egyáltalán szükségük lesz.”¹⁰⁶

Kérdés, hogy meddig lesz szükségük rá. Dick alkoholizmusa miatt üzlettársa megkéri, hogy hagyja abba a munkát a közös klinikán. Társasági kudarcok érik a házaspárt; ebben is szerepet játszik Dick súlyosbodó alkoholizmusa. „– Mehet ez így tovább? – kérdezte Nicole. – Vagy nem?... Mit gondolsz? – Dick egy pillanatra meg volt lepődve, és igent mondott, Nicole így folytatta: – Néha azt hiszem, az én hibám... én tettelek tönkre. – Szóval tönkre vagyok téve? – kérdezte Dick kedvesen. – Na, nem szó szerint gondoltam. De régebben általában teremteni

¹⁰⁵ F. Scott FITZGERALD: *Az éj szelíd trónján*. 303.

¹⁰⁶ Uo. 347.

szeretnél dolgokat... most úgy látszik, törni-zúzni akarsz csupán.”¹⁰⁷

Nicole kezelésének végén felcserélődnek a szerepek. A gazdag páciens visszanyeri az egészségét. Viszonyt kezd Tommy Barbannal, és békésen megszabadul a hasznavehetetlenné vált, alkoholista férjtől, aki a társasági életben sem tud megfelelni az elvárásoknak. A két testvér lényegi hasonlóságát Dick maga is észreveszi: miközben Baby csak a pénzben tud gondolkodni, Nicole érzelmileg használta ki a férfi jó szívet és az önzetlenségét. A Warren család kimondja az ítéletet Dick felett: „– Dick hat éven át jó férjem volt – mondta Nicole. – Akkoriban soha egy percig nem szenvedtem miatta; minden tőle telhetőt megtett, hogy ne bántson meg. Baby alsóálla kissé előreugrott, mikor így szólt: – Erre nevelték.”¹⁰⁸

Dick Diver bücsűja a Warren családtól azonban másképpen is értelmezhető. Szellemi és testi hanyatlása lehet valójában menekülés; az egyetlen kiút számára az, hogy a Warren család akarjon megszabadulni tőle, hiszen magától nem hagyhat el egy beteg nőt. „Nicole megint ezzel az intelligenciával küszködött, szép szemével, a győztes sima arroganciájával harcolt Dick ellen; az a születő érzés volt a fegyvere, hogy már valójában egy másik férfinak adta át magát; az évek során benne felhalmozódott megvetéssel küzdött ellene, a pénzével és a hitével, hogy a nővére megveti Dicket, és most már számíthat a nővére-re; azzal a gondolattal, hogy Dick a maga keserűségével egyre újabb ellenségeket szerez magának, hogy ő, Nicole, új cselhez folyamodott Dick lomha evészete-ivászata ellen, hogy szépsége és egészsége áll íme szemben a férfi fizikai összeroppanásával, az ő gátlástalansága Dick szigorú erkölcsi elveivel – e belső harc során Nicole nem szégyellt még saját gyöngeségeihez sem nyúlni, derekasan, bátran harcolt levezekelt bűneinek, ballépéseinek, tévedéseinek régi edényeivel, palackjaival, kiürült ampulláival. És hirtelen, két perc leforgása alatt győzelmet aratott, erkölcsileg igazolta, hogy nem kell kibúvókat keresnie, a kötelek el vannak vágva mindörökre. Aztán rogyadozó térdel és

¹⁰⁷ Uo. 390–391.

¹⁰⁸ Uo. 456.

hűvösen zokogva elindult a ház, a háztartás felé – ami most már valóban az övé volt. Dick várt, amíg Nicole eltűnik a szeme elől. Aztán előrehajolt, fejét ráhajtotta a mellvédre. A páciens meggyógyult. Diver doktor szabad volt.”¹⁰⁹

Az ár, amit Dick fizet a dologtalan osztálytól való megszabadulásáért, azonban társadalmilag és pszichológiailag rettenetesen magas. „Dick rendelőt nyitott Buffalóban, de nyilvánvalóan siker nélkül. Nicole nem tudta kideríteni, mi volt a baj, de néhány hónap múlva azt hallotta, hogy Dick egy kisvárosban, a New York állambeli Bataviában működik, mint általános orvos, később meg azt hallotta, hogy ugyanezt teszi Lockportban.”¹¹⁰ A függetlenség ára az amerikai álom feladása: Dick nem törekszik többé sikerre abban a társadalomban, ahol a dollárt sokkal többre becsülik, mint az emberi életet. Ezeknek a lázadóknak a sorsa azonban a társadalmi kirekesztés és lenézés – hiszen az „élhetetleneket” semmire nem becsüli a kíméletlen érvényesülési morálnak mindent alárendelő, kasztszerűen felépülő (és úgy is gondolkodó) osztálytársadalom.

¹⁰⁹ Uo. 441–442.

¹¹⁰ Uo. 460.